

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ЧЕРНІГІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»**

РИБАК Сергій Олександрович

УДК 336.13:336.14

**МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ
В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ ФІНАНСОВИХ ВІДНОСИН**

Спеціальність 08.00.08 - гроші, фінанси і кредит

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук**

Чернігів – 2020

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному університеті «Чернігівська політехніка» Міністерства освіти і науки України.

**Науковий
консультант**

доктор економічних наук, професор,
Академік НАН України
Лібанова Елла Марленівна,
Національна академія наук України,
директор Інституту демографії та соціальних
досліджень імені М. В. Птухи.

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук, професор,
заслужений економіст України
Бондарук Таїсія Григорівна,
Національна академія статистики, обліку та аудиту
Державної служби статистики України,
завідувач кафедри фінансів, банківської справи та
страхування,

доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
Кириленко Ольга Павлівна,
Тернопільський національний економічний
університет Міністерства освіти і науки України,
завідувач кафедри фінансів ім. С. І. Юрія,

доктор економічних наук, професор
Мельник Віктор Миколайович,
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет ім. Вадима Гетьмана»
Міністерства освіти і науки України,
професор кафедри фінансів.

Захист відбудеться «13» листопада 2020 року об 11:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 79.051.04 Національного університету «Чернігівська політехніка» за адресою: 14035, м. Чернігів, вул. Шевченка, 95, ауд. 318.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного університету «Чернігівська політехніка» за адресою: 14035, м. Чернігів, вул. Шевченка, 95.

Автореферат розісланий «12» жовтня 2020 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор економічних наук, професор**

В. В. Виговська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Важливу роль у розвитку економіки будь-якої країни відіграє ефективно функціонуюча бюджетна система держави. Саме через таку систему відбувається акумуляція фінансових ресурсів у централізовані державні та місцеві фонди з подальшим витрачанням їх на підтримку окремих галузей та сфер національного господарства, забезпечення належного рівня економічного розвитку й соціального захисту населення. Розвиток цієї системи можливий лише через забезпечення її стабільності, підвищення спроможності протидіяти деструктивному впливу екзогенних та ендегенних чинників. Відповідно актуалізується питання щодо формування безпеки функціонування бюджетної системи. Проте на сьогодні в Україні у сфері забезпечення її стабільного розвитку є комплексні проблеми, які потребують вирішення, а саме: розбалансованість державного та місцевих бюджетів та значний розмір їхніх реальних дефіцитів, великий обсяг боргових зобов'язань, які з кожним роком постійно збільшуються, ситуативний підхід до постійної зміни базових параметрів бюджету, відсутність стабілізаційних фінансових механізмів для протидії кризовим ситуаціям, недостатній фінансовий контроль за витрачанням бюджетних коштів, недостатній розвиток оборонної, інвестиційної компонент витрат державного бюджету. Окреслене актуалізує необхідність створення в країні умов для формування системи бюджетної безпеки, підвищення стійкості функціонування бюджетної системи, що вимагає проведення нових досліджень у цій сфері. Отже, особливої ваги набуває наукове переосмислення діючого механізму забезпечення бюджетної безпеки в умовах глобальної трансформації фінансових відносин та пошуку нових інструментів підвищення можливостей бюджетної системи протидіяти наслідкам розвитку стохастичних, турбулентних та кризових процесів у функціонуванні фінансової системи держави.

Теоретико-методологічні основи розвитку механізму забезпечення бюджетної безпеки держави у своїх працях вивчали такі українські вчені: О. Барановський, О. Богма, Т. Бондарук, О. Бородій, З. Варналій, Т. Васильєва, В. Виговська, О. Деменюк, Т. Єфіменко, Г. Ізотова, К. Захожай, Л. Зверук, О. Кириленко, Л. Коваль, О. Ковпак, О. Колісник, Н. Корень, А. Кулінська, С. Кульпінський, Е. Лібанова, І. Макарчук, В. Маргасова, В. Мельник, С. Онищенко, М. Петричко, С. Пирожков, Н. Плешакова, Ю. Постоленко, О. Проказюк, А. Роговий, О. Рожко, Л. Сергієнко, Н. Ситник, О. Тарасова, С. Фролов, І. Чугунов, а також закордонні науковці: Е. Амент, І. Бал, Г. Бюкарт, А. Вольф, Ж. Гастон, П. Годме, Д. Даймонд, А. Естач, М. Йордан, Ф. Клівленд, С. Кульман, Г. Лессе, С. Ліндберг, Р. Масгрейв, Г. М'юнк, Дж. Паллот, Б. Поттер, Б. Радін, М. Робінсон, А. Роуз, С. Сабо, П. Самуельсон, М. Скотт, М. Стерк, Дж. Стігліц, Р. Стюрм, Ф. Фукуяма, М. Хакбарт, М. Хатрі, М. Цинцер, Б. Ширс, Е. Юлій.

Зважаючи на численні наукові праці зазначених учених, які присвячені концептуальним засадам забезпечення бюджетної безпеки держави, зауважимо, що теоретичні, методологічні та прикладні положення формування і функціонування механізму забезпечення бюджетної безпеки держави залишаються недостатньо вивченими та вимагають уточнення і поглиблення. Подальшого наукового

обґрунтування потребують параметри і властивості системи бюджетної безпеки держави, їх відповідність міжнародним стандартам, методологічні підходи до дослідження інструментарію забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах глобальної трансформації фінансових відносин, прикладні положення щодо обґрунтування стратегічних орієнтирів забезпечення бюджетної безпеки держави, а також особливості специфічного взаємообумовленого впливу між рівнем такої безпеки та соціально-економічним розвитком. Актуальність, складність, практична важливість та недостатня опрацьованість зазначених проблем зумовили вибір теми дисертаційної роботи, визначили її мету, завдання, структуру та зміст.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано згідно з планами науково-дослідних робіт кафедри фінансів, банківської справи та страхування Чернігівського національного технологічного університету за темами: «Стратегічні пріоритети та механізми фінансового забезпечення інноваційного розвитку базових галузей національного господарства» (№ державної реєстрації 0118U004407), у межах якої автором виокремлено та проаналізовано сучасні перешкоди в забезпеченні належного рівня бюджетної безпеки в Україні; «Теоретико-прикладні аспекти фінансових стимулів розвитку суб'єктів господарювання в умовах нестаціонарної економіки» (№ державної реєстрації 0118U004408), де дисертантом досліджено певні особливості функціонування бюджетної системи держави в умовах трансформаційних, дисипативних та стохастичних процесів; «Науково-прикладні засади управління фінансово-економічною безпекою на макро-, мезо- та мікрорівні» (№ державної реєстрації 0118U004409), де автором проведено дослідження наукових концепцій обґрунтування природи бюджетної безпеки, проведено їх систематизацію; «Теоретико-прикладні аспекти формування фінансово-економічної безпеки різних суб'єктів господарювання в період інтеграції в економічний простір Європейського Союзу» (№ державної реєстрації 0117U005504), у межах якої автором поглиблено наукові положення підвищення стабільності функціонування бюджетної системи, формування належного рівня бюджетної безпеки в Україні.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є поглиблення теоретико-методологічних і методичних засад забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах глобальної трансформації фінансових відносин та обґрунтування на цій основі механізму її зміцнення для формування необхідних підвалин сталого розвитку національної економіки.

Для досягнення цієї мети в роботі поставлено такі наукові та практичні завдання:

- розвинути концептуальні основи, розкрити та обґрунтувати економічну природу бюджетної безпеки держави;
- конкретизувати сутність трансформацій у фінансовій системі та їхні особливості;
- обґрунтувати методологічні засади дослідження бюджетної безпеки та механізмів забезпечення стійкості її складових;
- з'ясувати принципи формування, функціонування та розвитку системи бюджетної безпеки держави;

– поглибити методичні положення дослідження стану бюджетної безпеки держави;

– здійснити аналіз та виявити тенденції динаміки макроекономічних показників соціально-економічного розвитку країни в контексті оцінки рівня її бюджетної безпеки;

– обґрунтувати теоретико-прикладні положення забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах циклічних коливань фінансової системи;

– узагальнити та розкрити сутнісні характеристики основних загроз забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах глобальної трансформації фінансових відносин;

– формалізувати архітектоніку механізму забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах глобальної трансформації фінансових відносин;

– визначити регулятивний інструментарій управління бюджетною безпекою держави в умовах глобальної трансформації фінансових відносин;

– обґрунтувати стратегічні доміанти протидії ризикам порушення бюджетної безпеки держави з метою підвищення ефективності управління державними фінансами;

– запропонувати рекомендації щодо удосконалення інституційних умов забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах глобальної трансформації фінансових відносин;

– розробити пропозиції щодо вдосконалення прикладного інструментарію моделювання впливу макроекономічних та макрофінансових показників на забезпечення достатнього рівня бюджетної безпеки держави.

Об'єктом дослідження є бюджетна безпека держави в умовах глобальної трансформації фінансових відносин.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні засади, науково-методичні підходи та практичний інструментарій розбудови механізму забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах глобальної трансформації фінансових відносин.

Методи дослідження. У роботі використано сукупність загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання, які ґрунтуються на сучасних теоретико-методологічних підходах, що дало змогу забезпечити досягнення поставленої мети та вирішення сформульованих завдань, зокрема: *методи аналізу і синтезу, узагальнення та наукової абстракції* – під час уточнення концептуальних засад та понятійно-категорійного апарату забезпечення бюджетної безпеки держави; *історико-логічний метод, індукції та дедукції* – у процесі узагальнення історичних передумов становлення процесу забезпечення бюджетної безпеки держави та особливостей його реалізації; *діалектичний і системно-синергетичний метод* – під час аналізу підходів до розуміння сутності бюджетної безпеки держави та механізму її забезпечення в умовах глобальної трансформації фінансових відносин, дослідження його складових; *логіко-аналітичний, методи спостереження, вимірювання* – для окреслення тенденцій розвитку та сучасного стану функціонування бюджетної системи держави в контексті оцінки результативності функціонування фінансової системи України; *системно-функціональний метод, комбінаторні методи* – для оцінювання ризиків забезпечення бюджетної безпеки держави;

графоаналітичний метод – для розробки інструментарію забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах глобальної трансформації фінансових відносин; *евристичні методи, логічного узагальнення, моделювання та екстраполяції* – при обґрунтуванні політики протидії дестабілізації бюджетної складової державних фінансів та забезпечення макроекономічної рівноваги.

Інформаційну базу дослідження становили нормативно-правові й законодавчі акти, аналітична інформація науково-дослідних установ, наукові праці провідних вітчизняних та закордонних учених і практиків, статистичні матеріали та звітні дані Державної служби статистики України, Міністерства фінансів України, Національного банку України, Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, матеріали інформаційно-аналітичних бюлетенів, ресурсів мережі Інтернет, авторські напрацювання.

Наукова новизна одержаних результатів. Найбільш вагомими науковими результатами, що визначають наукову новизну дослідження, полягають у наступному:

вперше:

– сформовано методологічний базис дослідження системи бюджетної безпеки на основі поєднання наукового інструментарію системного та синергетичного методів пізнання, що дало змогу сформуванню цілісної когнітивної концептуальної моделі удосконалення такої системи, аналізу онтологічних процесів, що реалізуються в межах функціонування бюджетної системи, її впливу на національну економічну безпеку, аргументовано пояснити взаємозв'язок і виявити взаємозумовлені імпульси зростання бюджетної безпеки держави та її економічного розвитку в умовах глобальної трансформації фінансових відносин;

– аргументовано необхідність використання системно-синергетичної парадигми оновлення механізму функціонування системи бюджетної безпеки, аналізу взаємодії між основними секторами формування та розвитку бюджетних відносин, виявлення центрів виникнення бюджетних загроз, що дало змогу систематизувати концептуальні положення формування механізму досягнення та підтримки прийнятого рівня бюджетної безпеки, охарактеризувати наявні диспропорції в його функціонуванні з метою уникнення ризиків дестабілізації;

– розроблено теоретико-прикладні положення щодо визначення особливостей забезпечення бюджетної безпеки в умовах глобальної трансформації фінансових відносин, зокрема через виокремлення основних видів такої трансформації (*деструктивна трансформація; конструктивна трансформація*), визначення їхньої сутності, що, своєю чергою, дало змогу ідентифікувати та деталізувати природу онтологічного взаємозв'язку між фінансовою рівновагою та бюджетною безпекою, встановити його дуальний характер та обґрунтувати види такого зв'язку: ендогенна детермінація (потенціал впливу бюджетної безпеки на рівень фінансової рівноваги в державі), екзогенна детермінація (формування економічного простору для забезпечення зростання рівня бюджетної безпеки в результаті забезпечення фінансової стабільності);

– запропоновано розширити аналітичний інструментарій дослідження актуальних тенденцій розвитку системи бюджетної безпеки оновленими критеріальними параметрами, а саме індикатором потенціалу бюджетної безпеки, який розглядається як віддзеркалення державних можливостей та спроможностей підвищувати рівень її бюджетної безпеки відповідно до цілей сталого економічного розвитку, базових трендів функціонування фінансової системи. Це дозволило на основі кількісного виміру зазначеного показника виділити окремі моделі забезпечення бюджетної безпеки держави (консервативна й реактивна) та розробити комплекс необхідних стратегічних заходів для підвищення її рівня;

удосконалено:

– методичні підходи до оцінювання стану бюджетної безпеки країни в умовах глобальної трансформації фінансових відносин з урахуванням поточних тенденцій її економічного розвитку, зокрема, етапізацію базових компонентів (мікрорівень; сегментний підхід; протидія ризикам; стан бюджетної безпеки); використання такого підходу дає змогу виокремити перешкоди підвищення рівня бюджетної безпеки та систематизувати їх за центрами формування;

– теоретичні положення розбудови гармонізаційного механізму адаптивного забезпечення бюджетної безпеки в частині обґрунтування його мети, функцій, суб'єктів, методів та відповідних їм інструментів, принципів, які були розширені принципом гармонізації – сприяє встановленню взаємозв'язку між рівнем економічного розвитку держави та параметром її бюджетної безпеки;

– комплекс принципів системи бюджетної безпеки, які, на відміну від існуючих, були актуалізовані за етапами та об'єднані у три групи: принципи формування, принципи функціонування та принципи розвитку; запропоновано доповнення окресленої сукупності новими, а саме: інституційної структури (забезпечення формування систем безпеки в межах функціонування окремих бюджетних установ); циклічності (врахування глобальних тенденцій у розвитку економічних систем різних типів); дотримання оновлених принципів та їх змістовної частини при побудові системи бюджетної безпеки держави дає змогу покращити інституційне забезпечення її ефективного функціонування і розвитку;

– концептуальні положення виокремлення та аргументації базових детермінант забезпечення бюджетної безпеки, які, на відміну від наявних підходів, систематизовано за типологією моделей формування такої безпеки в державі: консервативна модель (поступове зміцнення стійкості бюджетної системи відповідно до економічного потенціалу держави); реактивна модель (швидке впровадження оновлених концептуальних засад бюджетної безпеки в систему функціонування державних фінансів, використання наукового базису забезпечення зростання необхідного рівня безпеки); це дає змогу чітко конкретизувати заходи забезпечення бюджетної безпеки в державі згідно з поточним станом умов її формування;

– науково-методичний підхід до визначення пріоритетних завдань бюджетної безпеки держави, який, на відміну від інших, ґрунтується на використанні методології регресійно-кореляційного аналізу, що дає змогу на основі результатів побудови однофакторних кубічних моделей кореляції між

параметрами бюджетної безпеки та іншими макроекономічними і макрофінансовими показниками виявити основні диспропорції в забезпеченні бюджетної безпеки з метою їх нівелювання;

набули подальшого розвитку:

– понятійно-категорійний апарат фінансової науки в частині уточнення змісту категорії «бюджетна безпека», що реалізовано через критичний аналіз існуючих наукових концепцій її розгляду, їх систематизацію та виокремлення окремих підходів до розгляду цієї дефініції (статичний підхід, ресурсний підхід, критеріальний підхід), з огляду на це можна трактувати бюджетну безпеку як спроможність органів влади раціонально та ефективно використовувати бюджетні ресурси для реалізації державою функцій, покладених на неї суспільством; це також дало змогу поглибити теоретичний базис забезпечення такого виду безпеки та конкретизувати її базові ознаки;

– теоретико-методологічні засади виокремлення та обґрунтування суттєвих характеристик етапів становлення та розвитку знань про бюджетну безпеку держави, узагальнену за дев'ятьма етапами: перший I етап (кінець XVIII – початок XIV ст.) – формування школою меркантилістів базових передумов виникнення категорії «бюджетна безпека держави» як складової частини національної безпеки; II етап (1904–1947) – перше офіційне згадування категорії національна безпека, виокремлення складових ознак, які в майбутньому покладені в основу категорії «бюджетна безпека»; III етап (1947 – 70-і рр. XX ст.) – перше офіційне затвердження в нормативно-правовій базі провідних країн світу категорії «національна безпека», подальше формування передумов виокремлення категорії «бюджетна безпека держави»; IV етап (1973-1974) – перше дослідження загроз національній та економічній безпеці держави, їх виокремлення в загрози бюджетної безпеки держави; V етап (1980-1990) широкомасштабне методологічне дослідження категорії «безпека», «національна безпека», «бюджетна безпека держави» науковими установами провідних країн світу; VI етап (1990-1996) – початок вітчизняних досліджень категорії «безпека», «національна безпека», «бюджетна безпека держави»; VII етап (1997-2007) – прийняття концепцію національної безпеки України, визначення передумов виокремлення категорії «бюджетна безпека на державному рівні»; VIII етап (2007-2017) – поглиблення методичних підходів визначення рівня економічної безпеки України в глобальному просторі, складовою якої виокремлено бюджетну безпеку; IX етап (2017 – дотепер) – посилення процесів глобалізації економіки та обґрунтування необхідності дослідження бюджетної безпеки з урахуванням наявних трансформацій фінансових відносин у державі; це дозволило поглибити науковий базис дослідження системи бюджетної безпеки держави, виокремити та описати принципи її формування, функціонування та розвитку;

– наукові підходи до трактування сутності дефініції «система бюджетної безпеки держави», що запропоновано розглядати як сукупність фінансових відносин та інтересів, пов'язаних із рухом фінансових ресурсів і наслідком яких є забезпечення ефективної реалізації бюджетного процесу на всіх рівнях забезпечення зростання стабільності функціонування бюджетної системи в країні на принципах верховенства закону, прозорості, підзвітності, регламентованості, стабільності, захищеності, співпраці та відповідальності;

використання системного підходу до розгляду сутності зазначеної системи дало змогу конкретизувати її властивості, принципи функціонування та розвитку, розширити базові особливості існування такої системи;

– вихідні концептуальні положення щодо існування об'єктивних взаємозв'язків між циклічними коливаннями світової економіки та поточним станом фінансової системи держави, що дає змогу підвищити рівень наукової аргументованості механізму забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах глобальної трансформації фінансових відносин, який формує передумови для застосування комплексу регуляторних дій, орієнтованих на досягнення макрофінансової стабільності держави;

– обґрунтування доцільності створення в державі Стабілізаційного фонду забезпечення бюджетної безпеки, сформульовано інституційні умови його функціонування через конкретизацію управлінської моделі та особливості використання фінансових інструментів для управління ресурсами такого фонду.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблені науково-методичні пропозиції та практичні рекомендації збагачують теорію і практику розвитку механізму забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах трансформації фінансових відносин. Окремі результати дисертаційної роботи знайшли своє практичне застосування в діяльності низки установ, що підтверджується відповідними довідками про впровадження, зокрема: Міністерства фінансів України щодо обґрунтування доцільності застосування оновлених інструментів механізму бюджетної безпеки держави в умовах трансформації фінансових відносин залежно від наявної фази циклічності економіки (криза, депресія, поживлення, піднесення), інкорпорованих до загального механізму забезпечення економічної безпеки держави (довідка № 45000-03-511 від 18.06.2020); Ради національного Банку України стосовно розробки структурованої моделі забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах глобальної трансформації фінансових відносин, спрямованої на дотримання оптимально-необхідного рівня бюджетної безпеки, що дозволяє здійснити оцінку зв'язку її впливу на стан основних макроекономічних показників функціонування держави (довідка № 10-0007/30246 від 25.06.2020); Чернігівської обласної державної адміністрації при розробці пропозицій щодо удосконалення процесу забезпечення бюджетної безпеки в умовах глобальної трансформації фінансових відносин на рівні обласного бюджету (довідка № 01-01-18/657 від 29.01.2020); Головного управління Державної казначейської служби України в Чернівецькій області при прийнятті під час обслуговування виконання державного та місцевих бюджетів (довідка № 134/16 від 19.02.2020); Управління транспорту, транспортної інфраструктури та зв'язку Чернігівської міської ради при оновленні методичних підходів оцінки критичного рівня бюджетної забезпеченості, регламентацій організації фінансової дисципліни управління (довідка № 1-05/182 від 24.04.2020); АТ «Райффайзен Банк Аваль» під час моделювання взаємозв'язків фактичного рівня бюджетної стійкості та ефективності функціонування банківського сектору (довідка № Д1-В89/30/4-16 від 23.01.2020); Поліського фонду міжнародних та регіональних досліджень щодо використання в роботі оновленого методологічного забезпечення

бюджетної безпеки в умовах глобальної трансформації фінансових відносин під час підготовки до заходу на тему «Економічна частина угоди про асоціацію між Україною та ЄС» (довідка № 10-12 від 20.12.2019). Результати дослідження впроваджені в навчальний процес при розробці та викладанні дисциплін «Бюджетна система», «Банківський менеджмент» і «Інноваційна політика і фінансове забезпечення» у Чернігівському національному технологічному університеті (довідка № 305/08-907 від 27.12.2019).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є одноосібно виконаним науковим дослідженням. Наукові положення, висновки та пропозиції, що виносяться на захист, отримані автором самостійно й відображені в друкованих працях. Особистий внесок у роботах, опублікованих у співавторстві, відображено у списку опублікованих праць.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні, методологічні та методичні положення та результати дисертаційного дослідження були апробовані на міжнародних, всеукраїнських та науково-практичних конференціях, круглих столах, зокрема: матеріали до XIV засідання круглого столу Національного інституту стратегічних досліджень «Безпека економічних трансформацій (Київ, 2001 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Міжбюджетні відносини центру та регіонів» (Київ, 2004 р.); Міжвідомчій науковій конференції «Проблеми світової економіки і міжнародних економічних відносин» (Київ, 2006 р.); Науково-практичній конференції «Реформування податкової служби України відповідно до європейських стандартів» (Ірпінь, 2010 р.); Науково-практичній конференції «Гармонізація оподаткування в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів (Ірпінь, 2011 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Стратегічні напрями модернізації зовнішньоекономічної діяльності в умовах глобальних трансформацій» (Київ, 2013 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми соціально-економічних систем в умовах трансформаційної економіки» (Дніпропетровськ, 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Юність науки – 2017: соціально-економічні та гуманітарні аспекти розвитку суспільства» (Чернігів, 2017 р.); VII Міжнародній конференції «Management 2018. Management and the world in motion: challenges, opportunities and threats» (Přesov, 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Інноваційний розвиток інформаційного суспільства: економіко-управлінські, правові та соціокультурні аспекти (Чернігів, 2019 р.).

Публікації. Основні наукові положення і результати дисертаційної роботи відображено у 42 наукових працях, зокрема: 1 одноосібна монографія, 2 навчальних посібника, 29 статей у наукових фахових виданнях та виданнях, внесених до наукометричних баз даних, 2 статті в науково-періодичних виданнях інших держав, 7 робіт апробаційного характеру, 1 стаття – в інших виданнях. Загальний обсяг публікацій становить 48,86 друк. арк., з них автору належить особисто 46,46 друк. арк.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 420 сторінок друкованого комп'ютерного тексту. Робота містить 42 таблиці та 35 рисунків, список використаних джерел із 310 найменувань розміщено на 31 сторінці, 2 додатки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дисертаційної роботи, сформульовано його мету, завдання, об'єкт, предмет та методи дослідження, встановлено зв'язок із науковими темами, висвітлено наукову новизну та практичне значення отриманих результатів.

У першому розділі – «Теоретичні засади та передумови формування бюджетної безпеки держави» – досліджено основні наукові підходи до визначення сутності бюджетної безпеки держави, використано системний підхід для поглиблення розуміння її змісту, особливостей забезпечення, розглянуто природу трансформаційних процесів у межах фінансової системи країни, деталізовано змістовні ознаки формування фінансової стабільності в країні через підвищення рівня бюджетної безпеки.

З метою поглиблення теоретичних засад забезпечення формування належного рівня бюджетної безпеки держави в умовах глобальної трансформації фінансових відносин у дисертаційній роботі приділено увагу дослідженню сутності цього виду безпеки, що було реалізовано через поглиблення розуміння природи таких дефініцій: «бюджет», «безпека», «фінансова стабільність». Аналіз змісту зазначених понять та групування наукових концепцій розгляду категорії «бюджетна безпека» дали змогу визначити статичний, ресурсний та критеріальний підходи до розгляду її природи (рис. 1).

Рис. 1. Наукові концепції розгляду сутності дефініції «бюджетна безпека»

Джерело: складено автором.

Для поглиблення відомих теоретичних положень щодо забезпечення бюджетної безпеки в дисертації використано методологію системного підходу для її розгляду як єдиного, цілісного об'єкта вивчення. Використання такого підходу дало змогу конкретизувати компоненти системи бюджетної безпеки, визначити мету її функціонування, провести аналіз процесу формування належного рівня такого виду безпеки в умовах глобальної трансформації фінансових відносин, з'ясувати особливості її взаємодії з окремими елементами зовнішнього середовища. Також визначено та описано функції, принципи окресленої системи. Запропоновану модель системи бюджетної безпеки представлено на рис. 2.

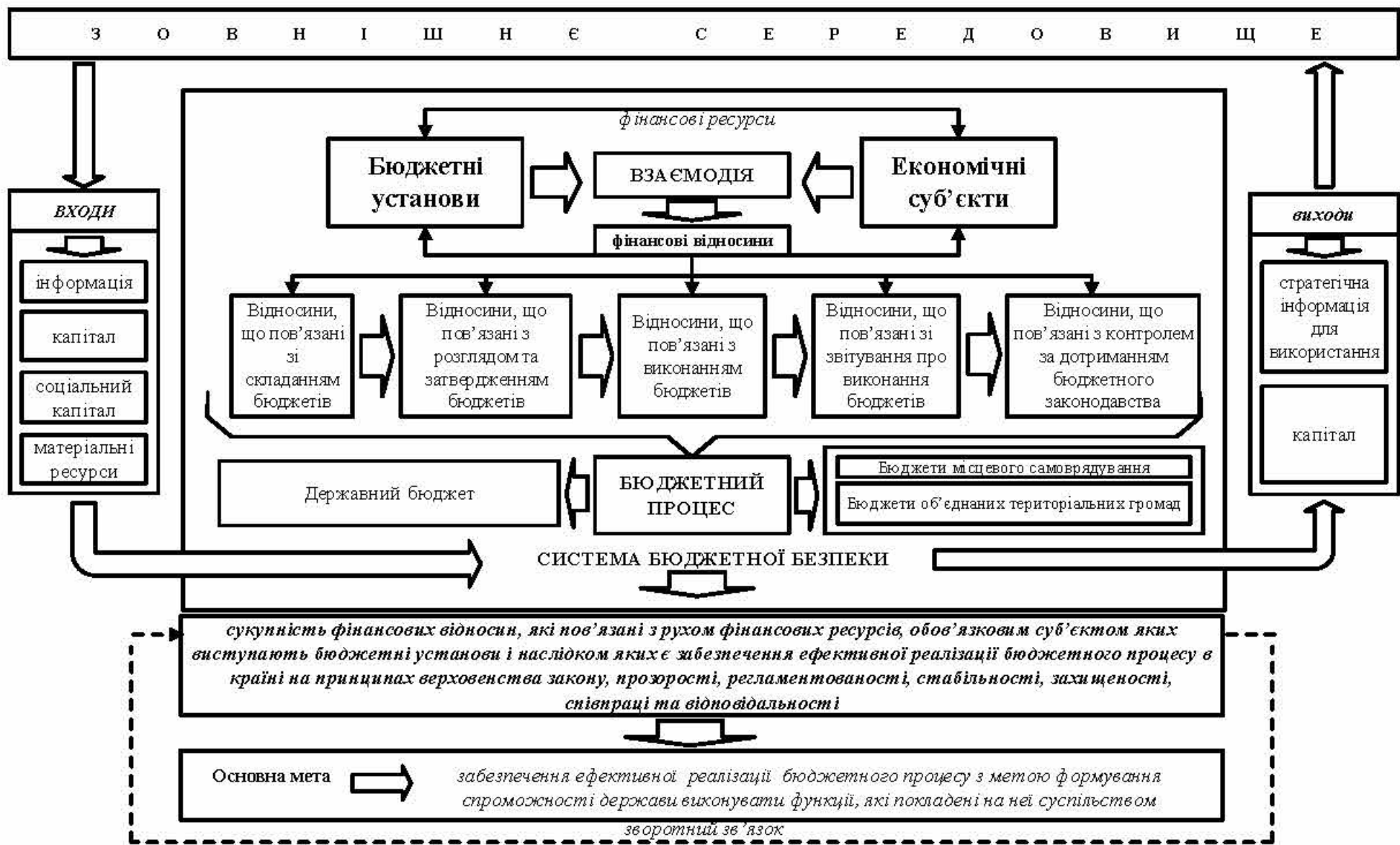

Рис. 2. Сутність бюджетної безпеки держави з позиції системного підходу

Джерело: складено автором.

У дисертації для обґрунтування властивостей та деталізації факторів, що визначають стан та закономірності функціонування і розвитку системи бюджетної безпеки держави, було використано порівняльно-історичний метод для поглиблення розуміння еволюційності наукових підходів до розуміння природи бюджетної безпеки та її значення в забезпеченні стабільності функціонування бюджетної системи держави. Результати такого аналізу представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

**Періодизація етапів становлення та розвитку категорії
«бюджетна безпека держави»**

Етап	Сутнісна характеристика етапу
I етап кінець XVIII – початок XIV ст.	Формування школою меркантилістів базових передумов виникнення категорії «бюджетна безпека держави» як складової частини національної безпеки
II етап 1904–1947 рр.	Перше офіційне згадування категорії національна безпека у посланні Президента США Теодора Рузвельта до Конгресу держави, виокремлення складових ознак, які в майбутньому покладені в основу категорії «бюджетна безпека»
III етап 1947 р. – початок 70-х рр. XX ст.	Перше офіційне затвердження в нормативно-правовій базі провідних країн світу категорії «національна безпека». Прийняття конгресом США Закону «Про національну безпеку», подальше формування передумов виокремлення категорії «бюджетна безпека держави»
IV етап 1973–1974 рр.	Актуалізація питань забезпечення національної безпеки у результаті світової енергетичної кризи. Перше дослідження загроз національної та економічної безпеки держави, частина яких в подальшому було виокремлено в загрози бюджетної безпеки держави
V етап 1980–1990 рр.	Широкомасштабне методологічне дослідження категорії «безпека», «національна безпека», «бюджетна безпека держави» науковими установами провідних країн світу (Лондонський інститут стратегічних досліджень, Стокгольмський інститут досліджень безпеки)
VI етап 1990–1996 рр.	Початок вітчизняних досліджень категорії «безпека», «національна безпека», «бюджетна безпека держави»
VII етап 1997–2007 рр.	Прийнято концепцію (основи державної політики) національної безпеки України, визначено передумови виокремлення категорії «бюджетна безпека на державному рівні»
VIII етап 2007–2017 рр. –	Нормативне визначення необхідності розрахунку рівня економічної безпеки країни, складовою якого виокремлено бюджетну безпеку. Прийняття відповідної Методики розрахунку рівня економічної безпеки України
IX етап 2017 р. – дотепер	Посилення процесів глобалізації економіки та обґрунтування необхідності дослідження бюджетної безпеки з урахуванням наявних трансформаційних процесів у функціонування бюджетної системи держави

Джерело: розроблено автором.

Аналіз ретроспективи створення та розвитку концепції бюджетної безпеки підтверджує необхідність формування в державі належного рівня такої безпеки. Це актуалізувало питання щодо доцільності деталізації теоретичних положень функціонування системи бюджетної безпеки держави, що було реалізовано через виокремлення її базових властивостей, до числа яких віднесено такі:

системність, структурність, вимірюваність, суб'єктність, ефективність, спроможність, та форм прояву: фундаментотворчі (рівень бюджетної безпеки виступає стратегічним вектором фінансово-економічного розвитку країни, є визначальним важелем впливу на макрофінансову стабільність, динаміку інноваційно-інвестиційної діяльності, рівень фінансової та економічної безпеки); бюджетоутворюючі (сприяє активізації бюджетних фінансових відносин з метою забезпечення зростання доходів бюджетів відповідних рівнів та повноцінну реалізацію національних економічних інтересів, наближення життєвого рівня населення до міжнародних соціальних стандартів); компенсаційної дії (забезпечує формування фінансово-економічних передумов повної протидії або нівелювання можливих наслідків глобальних фінансових криз та циклічних коливань у світовій економіці).

Дослідження процесів трансформації фінансових відносин, розгляд їхньої сутності (*трансформація фінансових відносин* – процес зміни фінансових відносин у країні, що відбувається у просторі формування ендогенних та екзогенних чинників різної природи, та активного їхнього впливу на всі онтологічні положення функціонування фінансової системи держави); видів (*деструктивна трансформація* – зниження темпів розвитку фінансової системи, формування кризоутворюючих елементів у її функціонуванні, зниження рівня фінансової стабільності в державі; *конструктивна трансформація* – підвищення ефективності функціонування фінансової системи, формування стабільних, довгострокових умов для її розвитку, підвищення стійкості банківського сектору країни, поступове підвищення рівня довіри до фінансових установ та, як наслідок, зростання обсягів сформованих усередині країни внутрішніх інвестицій) дозволило констатувати важливість забезпечення саме стабільності функціонування фінансової системи країни у просторі виникнення та розвитку таких трансформаційних процесів для формування передумов розбудови окресленої системи й забезпечення її безпеки.

У дисертаційній роботі проведено дослідження взаємовпливу процесів формування фінансової стабільності в державі на забезпечення бюджетної безпеки. Доведено наявність онтологічного зв'язку між ними, якому притаманний дуальний характер: *ендогенна детермінація* – сутність якої реалізується через вплив бюджетної безпеки на формування належного рівня фінансової стабільності в державі, при цьому ефективне функціонування бюджетної системи є ключовим компонентом, *екзогенна детермінація* – сутність якої реалізується через вплив макрофінансових процесів у державі на бюджетну безпеку, стабільне функціонування бюджетної системи та загалом систему державних фінансів; такий вплив є проявом сукупності зовнішніх чинників, що детермінують процеси забезпечення належного рівня бюджетної безпеки держави.

У другому розділі – «**Методологія забезпечення бюджетної безпеки держави**» – висвітлено авторські напрацювання методологічного базису дослідження бюджетної безпеки в умовах глобальної трансформації фінансових відносин, обґрунтовано сутність та особливості використання системно-синергетичного підходу пізнання процесів функціонування системи такої безпеки, запропоновано методичні положення оцінювання стану бюджетної безпеки держави.

Дотримання бюджетної безпеки є важливою та невід'ємною складовою формування умов для стабільного економічного розвитку, можливостей протидіяти перманентним деструктивним впливам чинників різної природи. Зрозуміло, що система бюджетної безпеки не функціонує відокремлено у просторі формування та розвитку фінансових відносин, а розвивається залежно від наслідків глобальних трансформаційних процесів у межах такого простору. Для її досягнення та підтримання автором запропоновано нову концептуальну методологічну платформу пізнання особливостей таких процесів, тих змін, що відбуваються в межах системи бюджетної безпеки держави.

Для поглиблення теоретичних положень детермінації між системою бюджетної безпеки та трансформаціями в межах фінансової системи країни використано методологічний апарат системно-синергетичного підходу до пізнання цих процесів. Використання *системного підходу* є доцільним для дослідження особливостей функціонування системи бюджетної безпеки держави як цілісного об'єкта дослідження. Однак аналіз розвитку такої системи необхідно здійснювати через використання методологічної платформи *синергетичного підходу*, що дозволяє конкретизувати специфічні риси зміни такої системи в умовах глобальної трансформації фінансових відносин.

Системно-синергетичний підхід трактується як концептуальна модель пізнання розвитку системи бюджетної безпеки держави в умовах глобальної трансформації фінансових відносин, що виникають, функціонують та змінюються в результаті взаємного впливу сукупності екзогенних та ендемогенних чинників, а отже, внаслідок формування дисипативних та непередбачуваних процесів у цій системі (рис. 3). Таким чином, використання саме системно-синергетичного підходу дає змогу поглибити її теоретичні та методологічні положення, аналітичні інструменти вивчення сучасного стану такої системи.

Вагому увагу приділено ідентифікації та опису основних *принципів формування* (історичності; ресурсному забезпеченню; науковості; необхідності), *функціонування* (системності; адаптивності; цілеспрямованості; перманентності; динамічності; контролю) та *розвитку* (пріоритетності; обґрунтованості; інтеграційності; гармонізації; досвіду; каузальності) системи бюджетної безпеки держави. Окреслену сукупність базових принципів розширено новими:

1) *принцип інституційної структури* – забезпечення бюджетної безпеки держави це не лише формування умов ефективного розподілу бюджетних ресурсів та їх використання для подолання деструктивних наслідків, що впливають на загальний соціально-економічний розвиток країни, це також і забезпечення безпеки окремо функціонуючих бюджетних установ, контроль за дотриманням ними норм чинного законодавства, виконання покладених на них функцій і раціональне використання власних фінансових коштів;

2) *принцип циклічності* – врахування при формуванні стратегічних орієнтирів підвищення рівня бюджетної безпеки держави економічного циклу та окремих фаз розвитку країни. Саме реалізація такого підходу дає змогу максимально коректно передбачити потенційні бюджетні ризики та визначити можливості щодо забезпечення підвищення рівня такої безпеки.

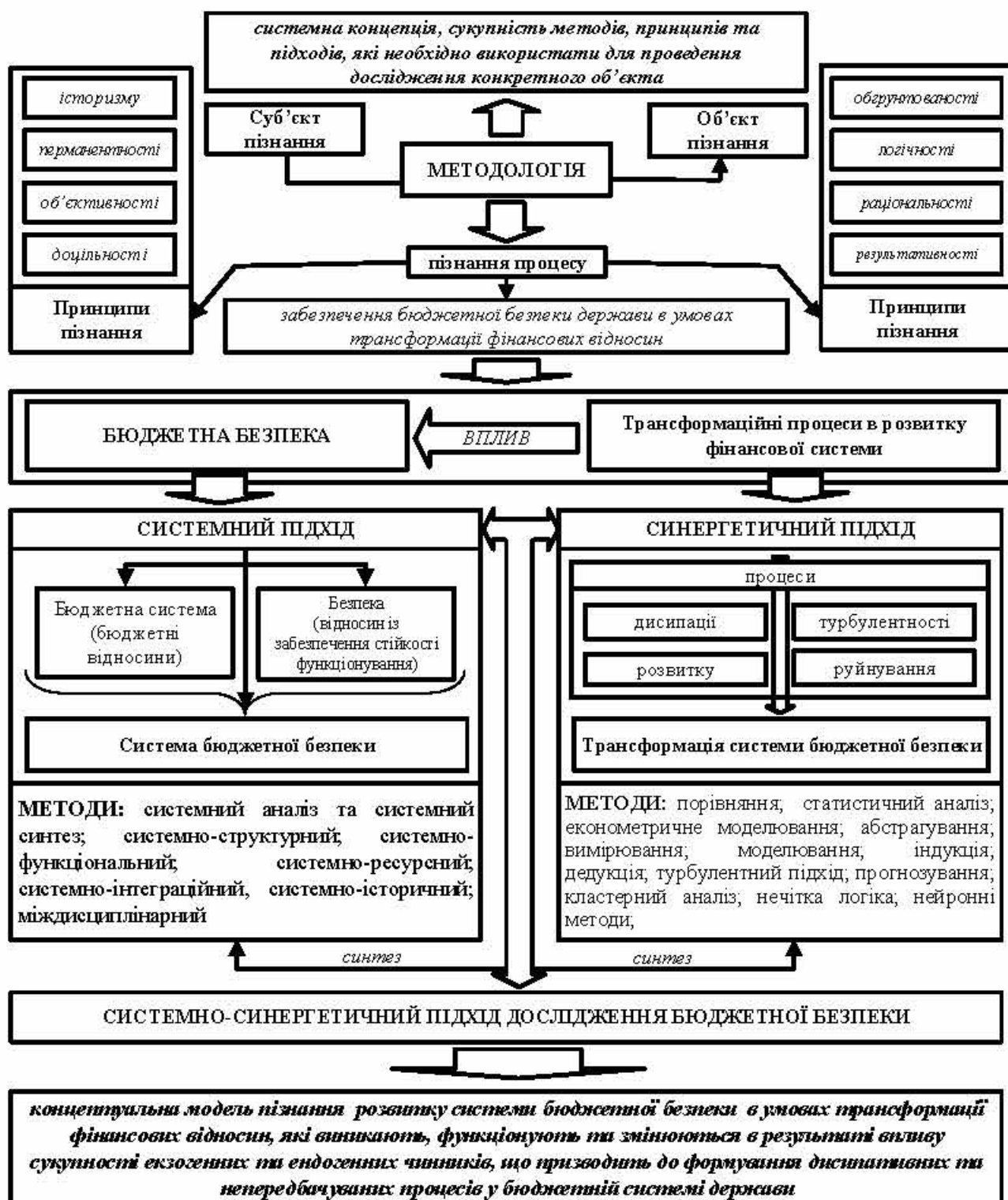

Рис. 3. Методологічний базис проведення дослідження забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах глобальної трансформації фінансових відносин
Джерело: розроблено автором.

Враховання цих принципів до загального переліку принципів розвитку системи бюджетної безпеки держави дає змогу підвищити ефективність її функціонування, сприяє створенню та розвитку методів і інструментів її підвищення.

Використання системно-синергетичного підходу в пізнанні особливостей функціонування системи бюджетної безпеки держави дає змогу систематизувати концептуальні положення сформованого механізму забезпечення бюджетної безпеки та аргументовано визначити недоліки в його роботі, а саме: низька адаптивність до сучасних трансформацій фінансової системи держави; відсутність ефективно діючих центрів відповідальності за підвищення рівня бюджетної безпеки; відсутність стратегічних документів, які б конкретизували мету, відповідні цілі такого механізму; відсутність належного забезпечення його ефективної роботи; відсутність належного наукового обґрунтування використання методів та інструментів цього механізму, пошуку їх оптимального поєднання.

Принциповою особливістю вивчення сучасних тенденцій у забезпеченні бюджетної безпеки держави є об'єктивність проведення ґрунтовного аналізу базових економічних та макрофінансових показників, порівняння їх з параметрами функціонування бюджетної системи, конкретизація залежності національних показників економічної безпеки держави та бюджетної безпеки. На рис. 4 наведено методику аналізу сучасних тенденцій формування системи бюджетної безпеки.

Доведено існування потреби в розширенні переліку базових показників, які характеризують сучасні тенденції функціонування системи бюджетної безпеки держави, новим показником потенціалу бюджетної безпеки, який запропоновано визначати таким чином:

$$P_{BS}^t = \begin{cases} P_{sec}^{t\ but} = Id^t - Id_{sec}^{t-lbut} \\ Id^t = \frac{BR^t}{V_{ex}^{c^t}}; \\ V_{ex}^{c^t} = F_{cap}^t + Eq^t + CCon^t; \\ P_{BS}^t > 1 - \text{існує потенціал до зростання рівня BS}; \\ P_{BS}^t < 1 - \text{відсутні економічні передумови} \\ \text{для забезпечення зростання BS}, \end{cases} \quad (1)$$

де P_{BS}^t – потенціал бюджетної безпеки держави у t періоді;
 Id^t – показник інвестиційного розвитку у t періоді;
 BR^t – обсяг доходів державного бюджету у t періоді;
 $V_{ex}^{c^t}$ – обсяг капітальних видатків з бюджету у t періоді;
 F_{cap}^t – обсяг сукупних видатків на придбання основного капіталу у t періоді;
 Eq^t – обсяг сукупних видатків на придбання обладнання і предметів довгострокового користування у t періоді;
 $CCon^t$ – обсяг сукупних видатків на капітальне будівництво у t періоді.

Обчислення наведеного показника дає можливість констатувати наявність / відсутність можливостей щодо підвищення бюджетної безпеки держави, конкретизувати й диверсифікувати сукупність відповідних, дотичних до ситуації заходів забезпечення зростання рівня такої безпеки.

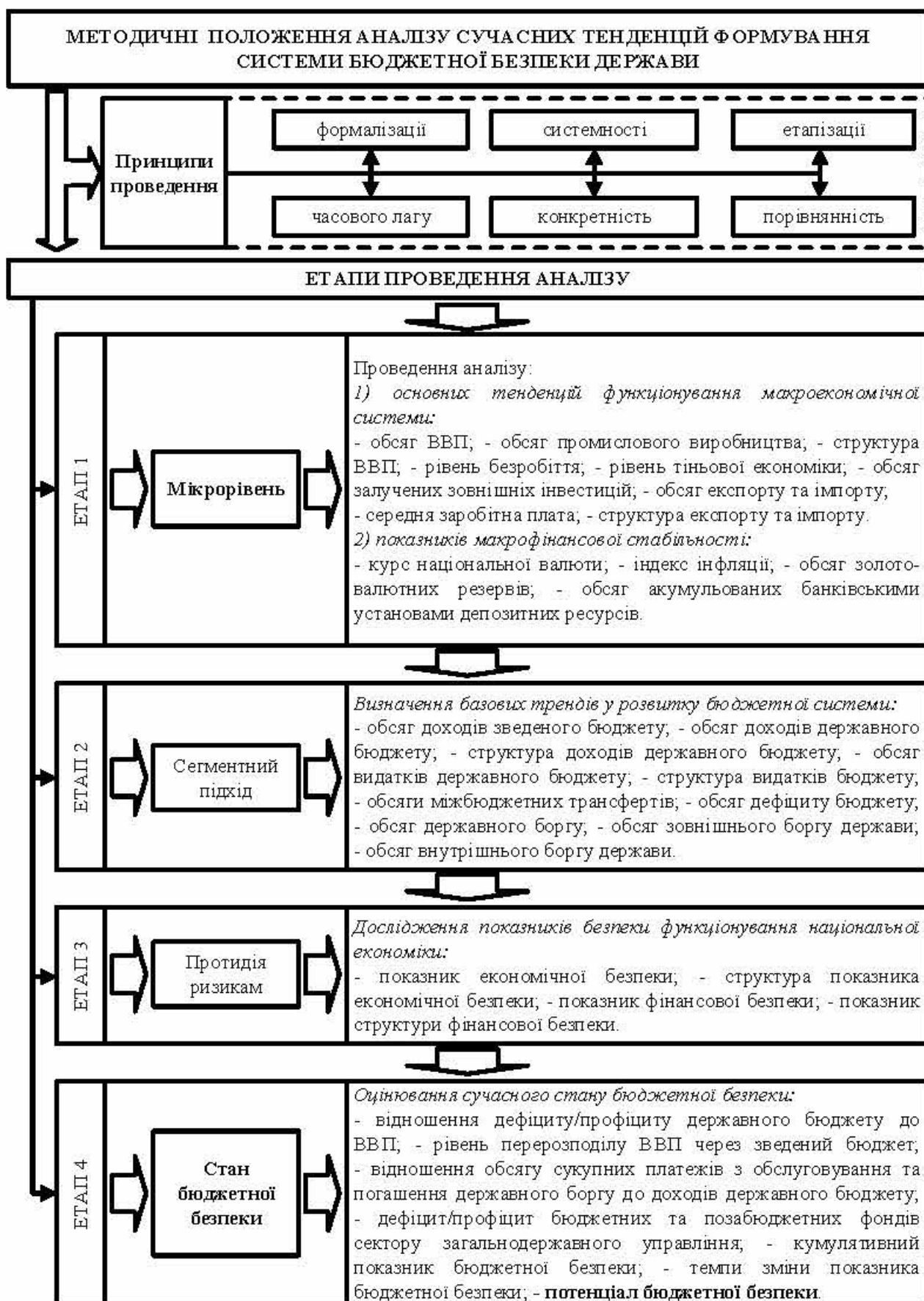

Рис. 4. Методичні положення дослідження системи бюджетної безпеки держави

Джерело: розроблено автором.

У третьому розділі – «Діюча практика формування потенціалу бюджетної безпеки держави України» – висвітлено результати дослідження тенденцій функціонування бюджетної системи держави, оцінки показників економічної безпеки та її структурних компонентів, конкретизовано базові тренди забезпечення бюджетної безпеки в Україні в умовах глобальної трансформації фінансових відносин.

Вагому увагу приділено питанням кількісного виміру рівня бюджетної безпеки держави та оцінюванню її формування в умовах глобальної трансформації фінансових відносин. З цією метою було апробовано методичні положення аналізу сучасних трендів забезпечення бюджетної безпеки держави та поетапно здійснено (мікроаналіз, сегментний аналіз, аналіз стабільності, аналіз бюджетної безпеки) комплексне дослідження сфери бюджетних відносин і особливостей формування стабільних умов для її подальшого розвитку. Окремі результати такого аналізу та характеристику економічного розвитку України та її бюджетної системи представлено на рис. 5.

Наведені на рис. 5 дані дають змогу констатувати наступне. Упродовж 2010-2018 років спостерігаються суттєві трансформаційні зрушення як в економічному розвитку країни, так і у функціонування її фінансової та бюджетної системи. Значний негативний вплив на розвиток цих систем мала фінансово-економічна криза 2014-2015 років, що спричинило глибокі кризові та деструктивні процеси в економічному та соціальному розвитку країни. Наслідками такого впливу було зниження реального обсягу ВВП більше ніж удвічі (з 182,09 млрд дол. США у 2013 році до 99,35 млрд дол. США у 2014 році). Складність економічного стану зумовила і значне погіршення умов функціонування бюджетної системи в країні. Так, обсяг доходів державного бюджету знизився з 42,46 млрд дол. США у 2013 р. до 22,64 млрд дол. США у 2014 р. Тобто зниження становило понад 19 млрд дол. США. При цьому видатки державного бюджету знизилися більше ніж на 22 млрд дол. США. У підсумку окреслені деструктивні процеси призвели до значного погіршення рівня реального соціального забезпечення громадян, а для вирішення нових проблем та стабілізації фінансової системи в державі було здійснено зовнішні та внутрішні запозичення, що спричинило зростання обсягу державного боргу України. Якщо у 2013 році обсяг такого боргу становив 480,21 млрд грн, то вже у 2015 році – 1,34 трлн грн. Тенденція до поступового збільшення боргу в Україні спостерігається протягом усього періоду, за який проводився аналіз.

Через складну ситуацію з обслуговуванням зовнішнього та внутрішнього державного боргу в країні сформувалися умови ситуативного розвитку бюджетної системи, стабільність функціонування якої залежить від можливості та вчасності здійснення насамперед зовнішніх запозичень та отримання кредитів від МВФ. Це ускладнює процес забезпечення стабільної роботи всієї системи державних фінансів, актуалізує питання щодо врахування зовнішніх бюджетних загроз, які можуть формуватися в межах глобального економічного простору, підвищує важливість формування нових умов для забезпечення стійкості роботи бюджетної системи країни, її можливості протидіяти новим викликам економічного та фінансового характеру.

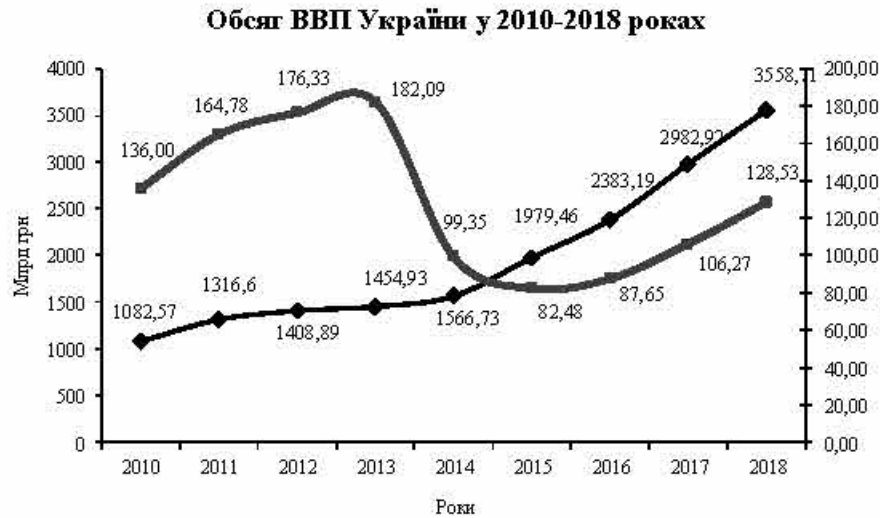

Рис. 5. Результати оцінювання сучасних тенденцій функціонування бюджетної системи та параметрів бюджетної безпеки в Україні

Джерело: розроблено автором.

У дисертації вагома увага була також приділена питанням аналізу сучасних трендів забезпечення економічної та фінансової безпеки в Україні, що було зумовлено тим, що бюджетна безпека держави має складний онтологічний зв'язок із окресленими видами безпеки і в їх синтезі сприяє формуванню економічної стабільності в країні. У таблиці 2 наведено інформацію щодо рівнів окреслених типів безпеки.

Таблиця 2

**Параметри бюджетної безпеки держави
за окремими складовими економічної безпеки, %**

Показник	Рік								
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Інтегральний показник рівня економічної безпеки	46	49	46	47	45	44	48	48	49
Виробнича безпека	50	55	49	49	51	47	58	59	58
Демографічна безпека	47	56	45	46	45	43	46	41	41
Енергетична безпека	35	32	34	39	47	45	58	54	53
Зовнішньоекономічна безпека	36	31	24	30	33	34	36	36	36
Інвестиційно-інноваційна безпека	33	34	36	35	30	33	30	30	31
Макроекономічна безпека	38	48	38	39	32	30	37	37	39
Продовольча безпека	90	92	93	86	94	92	92	91	90
Соціальна безпека	57	59	64	62	57	55	56	59	60
Фінансова безпека	44	47	46	50	38	35	38	40	46
<i>Банківська безпека</i>	38	45	47	50	30	17	21	23	38
<i>Безпека небанківського фінансового ринку</i>	42	34	49	49	46	37	32	31	34
<i>Боргова безпека</i>	35	36	32	28	13	12	16	19	21
Бюджетна безпека	43	60	51	54	50	54	46	48	61
<i>Валютна безпека</i>	54	53	53	76	36	42	50	59	65
<i>Грошово-кредитна безпека</i>	50	45	44	41	55	50	59	54	48

Джерело: складено автором за даними Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України.

Проведений аналіз підтверджує надзвичайну складність ситуації, яка склалась в Україні в частині забезпечення бюджетної безпеки, та припущення, зроблені за результатами макроекономічного аналізу про наявність ознак системної кризи в економіці країни. Так, упродовж 2010-2018 років економічна безпека залишається на недостатньому рівні. Найвищого значення рівень такої безпеки досягав у 2011 та 2018 році – 49, найменшого у 2015 році – 44. У структурі економічної безпеки наприкінці 2018 року найбільш кризовою є ситуація з інвестиційно-інноваційною безпекою – 31 та макроекономічною безпекою – 39. Низький рівень банківської безпеки є одним із додаткових стримуючих факторів потенційних закордонних інвесторів, оскільки формує додаткові загрози повернення розміщених інвестицій.

Детальний аналіз складових забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах глобальної трансформації фінансових відносин сформував можливість виокремити такі ключові тенденції. По-перше, обмеженість бюджетного фінансування та значний обсяг накопиченого державного боргу протягом останніх років зумовлюють неспроможність держави забезпечити необхідний

рівень бюджетної безпеки. По-друге, неефективність функціонування фінансової системи та банківського сектору спричинили відсутність достатнього обсягу фінансових ресурсів, необхідних для інфраструктурної модернізації економіки, що спричиняє подальшу втрату її конкурентоспроможності, негативно впливає на результативність функціонування реального сектору, скорочує надходження до бюджетів відповідних рівнів. По-третє, значна технологічна відсталість реального сектору економіки від передових країн світу спричиняє не лише низьку результативність власної фінансово-господарської діяльності, але і призводить до невідповідності рівня оплати праці фактичним потребам працівників, що, у свою чергу, спричиняє зубожіння населення та необхідність активізації механізмів їх соціального захисту, а отже, посилює фінансове навантаження на державу.

У четвертому розділі – «**Детермінанти впливу процесів глобалізації на систему бюджетної безпеки держави**» – представлено результати дослідження концептуальних засад та розроблено методичні положення щодо організації ризик-менеджменту бюджетної безпеки держави в умовах глобальної трансформації фінансових відносин; висвітлено питання ефективного функціонування системи міжбюджетних відносин відповідно до сформованих пріоритетів бюджетної політики; окреслено можливості адаптації найкращих світових практик забезпечення бюджетної безпеки держави та визначено особливості їх імплементації в Україні в сучасних умовах.

Доведено, що розбалансованість фінансової системи держави в умовах глобальної трансформації фінансових відносин спричинило існування реальних та прихованих загроз, низький рівень бюджетної безпеки, що унеможливило дотримання та реалізацію інтересів держави в економічній та соціальній площині.

Визначено, що бюджетна безпека держави передбачає існування трьох станів перебігу бюджетного процесу: стан зростання, стан поточної стійкості та кризовий стан: *стан зростання* – передбачає повноцінне функціонування бюджетної системи та досягнення нею максимально ефективних результатів, що дозволяє формувати необхідний потенціал протидії можливим майбутнім загрозам; *стан поточної стійкості* – передбачає забезпечення бюджетних інтересів в умовах нестійкості фінансової системи, обмеженості можливостей прогнозування та запобігання потенціальним загрозам, забезпечення необхідної ефективності функціонування бюджетної системи, генерування передумов подальшого розвитку; *кризовий стан* – передбачає спроможність держави мінімізувати втрати (наявні та приховані), здатність протидіяти проявам кризи, необхідність застосування дієвого механізму забезпечення бюджетної безпеки держави для стабілізації фінансової системи.

Наявні глобалізаційні процеси, під впливом яких перебуває фінансова система держави, не лише визначають її фінансово-економічні характеристики, а і здійснюють прямий вплив на рівень бюджетної безпеки, формують передумови руху траєкторії її подальшого економічного розвитку (рис. 6).

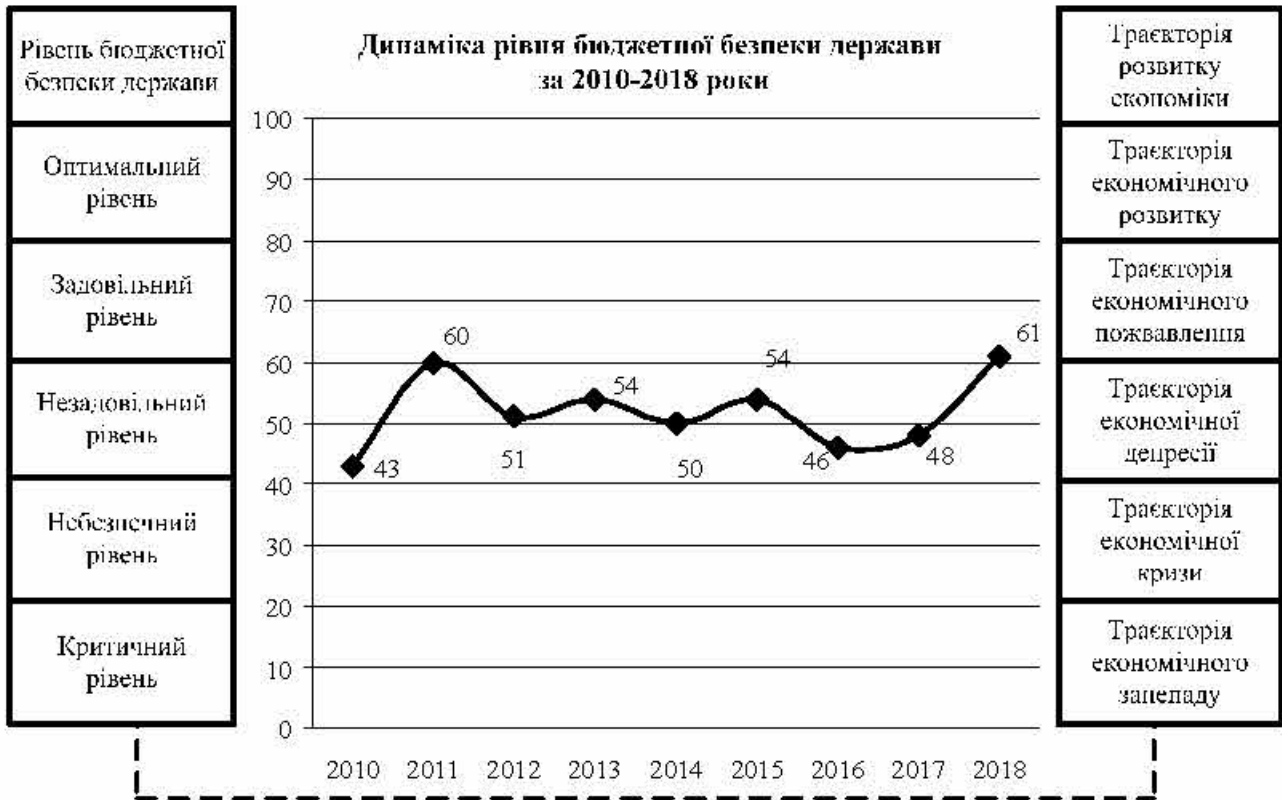

Рис. 6. Траєкторія розвитку системи бюджетної безпеки держави в умовах глобальних трансформацій фінансових відносин

Джерело: розроблено автором.

Отже, бюджетна безпека держави є передумовою досягнення визначених стратегічних соціально-економічних пріоритетів, її реалізація перебуває в площині формування ефективної бюджетної політики та дієвої моделі системи такої безпеки, виступає запорукою стабілізації динаміки соціально-економічного розвитку національної економіки, а також здатності держави реалізовувати покладені на неї функції з урахуванням наявних процесів глобальної трансформації фінансових відносин.

Аргументовано необхідність розгляду економічної глобалізації і відкритості національних систем як динамічних процесів, що створюють загрози та виклики для світової економіки й водночас дають можливість окремим системоутворюючим країнам в умовах відкритості світових фінансових та економічних ринків реалізовувати нову модель власного економічного зростання за допомогою міжнародної дискримінаційної перерозподільної політики.

Встановлено, що економічна глобалізація зіштовхує фінансові інтереси національних економік, а цей процес, своєю чергою, виступає ключовою перешкодою забезпечення їх бюджетної безпеки. Це не просто актуалізує необхідність подальшого забезпечення бюджетної безпеки держави, що спричиняє зміну підходів до вирішення конфліктних питань із рівня країн на рівень глобальної, регіональної та трансрегіональної безпеки, а також формує додаткові загрози її рівню. Їх сукупність представлена на рис. 7.

Рис. 7. Сукупність загроз бюджетній безпеці держави та джерела їх виникнення

Джерело: розроблено автором.

Критичне осмислення досвіду провідних країн світу щодо забезпечення бюджетної безпеки держави дозволило визначити, що ключову роль у реалізації стратегії забезпечення такої безпеки відіграють міжбюджетні відносини. Набуті наукові результати сформували фундамент розв'язання суперечностей, що існують між необхідністю забезпечення високої якості життя населення та потребою постійного стимулювання економічного розвитку, що перебуває у площині трансформації міжбюджетних відносин, які регулюються державою шляхом зміни підходів до їх формування, перегляду принципів і способів залучення доходів, політики розподілу видатків на всіх стадіях бюджетного процесу, оптимізації бюджетних взаємозв'язків, пошуку механізмів та інструментів накопичення та використання фінансових ресурсів територіальних громад.

Аргументовано, що до ключових загроз, які спричиняють деструктивний вплив на рівень бюджетної безпеки держави, що призводить до економічних збитків, належать такі: недосконалість податкової системи, ухилення суб'єктів господарювання від оподаткування відповідно до чинної нормативно-правової бази; недостатній рівень контролю за цільовим витрачанням державних фінансових ресурсів, а також низька ефективність їх розподілу, що проявляється в їх переважному спрямуванні на споживання, а не на інноваційний розвиток; низькі позиції держави в міжнародних рейтингах кредитування; недостатня ефективність бюджетної політики. Це дало змогу визначити, що бюджетна безпека є ключовим стратегічним завданням функціонування бюджетної системи держави, і фінансова синергія яких забезпечує відповідний соціально-економічний розвиток та гарантує національну безпеку.

Відповідно до виявлених тенденцій та поставлених завдань було узагальнено перелік основних проблем забезпечення належного рівня бюджетної безпеки в Україні в умовах глобальної трансформації фінансових відносин: низький рівень ефективності управління державним боргом; висока питома вага соціальних видатків, яка з кожним роком зростає швидше за видатки розвитку; політизація процесу перерозподілу фінансових ресурсів, надання пріоритету короткостроковим цілям; відсутність ефективного довгострокового планування та прогнозування розвитку бюджетної системи в країні; штучне заниження важливості забезпечення бюджетної безпеки держави, пошуку можливостей для забезпечення її функціонування в довгостроковому періоді з дотриманням сталих тенденцій, а не ситуативних, щорічних змін; відсутність умов для залучення внутрішніх ресурсів до розвитку економіки; інституційна неспроможність створити стійкий фундамент для реалізації бюджетного процесу, унеможливлення використання бюджетних ресурсів у політичних цілях; необхідність проведення нових ґрунтовних реформ в освіті, охороні здоров'я на фоні незначного економічного зростання, що знижує обсяги інвестицій та витрат на підтримку реального сектору економіки; перегляд, систематизація соціальних стандартів, пільг, розробка нової системи соціального забезпечення громадян країни; незадовільний рівень транспарентності здійснення витрат бюджетних коштів; необхідність поглиблення співпраці між окремими органами державної влади щодо формування єдиної стратегії економічного розвитку країни, функціонування бюджетної системи та формування умов для зростання рівня її безпеки; недостатній рівень персональної відповідальності за здійснення нераціональних витрат, неефективне використання бюджетних коштів.

У п'ятому розділі – **«Науково-прикладні положення забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах трансформації фінансових відносин»** – визначено та формалізовано концептуальний базис функціонування гармонізаційного механізму адаптивного забезпечення бюджетної безпеки; запропоновано стратегічні імперативи підвищення рівня такої безпеки та проведено економіко-математичне моделювання кореляції між основними макрофінансовими показниками й параметром бюджетної безпеки.

Формування стабільних умов бюджетної безпеки держави вимагає комплексного підходу до реформування всієї сфери державних фінансів, запровадження нових принципів роботи такої системи, дотримання яких сприятиме поступовому зростанню рівня бюджетної безпеки в країні. Проте нині в Україні бюджетна система функціонує в турбулентних, швидкозмінних умовах, що ускладнює процеси бюджетного планування, забезпечення ефективної роботи системи бюджетного менеджменту та деструктивно впливає на бюджетну безпеку в країні й на забезпечення її економічної стабільності. Отже, існує потреба в перегляді базових положень трансформації механізму забезпечення бюджетної безпеки, впровадженні нових принципів його роботи.

У дисертаційній роботі обґрунтовано концептуальні засади функціонування гармонізаційного механізму адаптивного забезпечення бюджетної безпеки, визначено його сутність (сукупність взаємопов'язаних

компонентів, які у своїй сукупності дозволяють сформувати сприятливий економічний простір для формування необхідного рівня бюджетної безпеки держави для забезпечення стабільного функціонування бюджетної системи) та базові елементи, до складу яких віднесено суб'єктів (органи державної влади, фізичні та інші юридичні особи), об'єкт (процес забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах глобальної трансформації фінансових відносин), функції, основні методи та відповідні їм інструменти, принципи побудови та функціонування такого механізму, сукупність яких була доповнена принципом гармонійності (відповідність процесів забезпечення зростання бюджетної безпеки рівню економічного розвитку країни), дотримання якого формує сприятливі умови для поступового зростання стабільності функціонування бюджетної системи, її спроможності протидіяти деструктивним чинникам зовнішнього та внутрішнього середовища (рис. 8).

Результати дослідження сучасного стану бюджетної системи України, інституційного середовища формування та розвитку фінансових відносин у цій системі дали змогу виокремити та обґрунтувати базові стратегічні імперативи забезпечення зростання бюджетної безпеки держави в умовах глобальної трансформації фінансових відносин. Такі пропозиції було систематизовано у дві групи залежно від рівня потенціалу бюджетної безпеки (P_{BS}^t).

$P_{BS}^t > 1$ – у країні вже сформовано економічні передумови для поступового підвищення рівня бюджетної безпеки держави;

$P_{BS}^t < 1$ – у країні не використовується концепція бюджетної безпеки, протидія бюджетним ризикам здійснюється в поточному та ситуативному порядку.

Використання такого підходу дає змогу виокремити моделі забезпечення бюджетної безпеки держави, до їх числа віднесено: *консервативна модель* – поступове збільшення стійкості бюджетної системи відповідно до економічних можливостей держави; *реактивна модель* – швидке впровадження концепції бюджетної безпеки в систему функціонування державних фінансів, використання наукового базису забезпечення зростання такого рівня безпеки для розробки прикладних положень стабільного функціонування бюджетної системи в країні.

До стратегічних імперативів у межах впровадження консервативної моделі забезпечення зростання бюджетної безпеки держави віднесено такі: дотримання відповідності підвищення соціальних стандартів рівню економічного розвитку країни; формування інституційних умов для подальшого зростання рівня бюджетної безпеки держави; поступове зниження боргової залежності держави від зовнішніх інвесторів; подальше впровадження регламентів ЄС щодо забезпечення ефективного функціонування бюджетної та, зокрема, податкової систем; забезпечення зниження реального бюджетного дефіциту до раціонального рівня; удосконалення системи управління бюджетною безпекою держави.

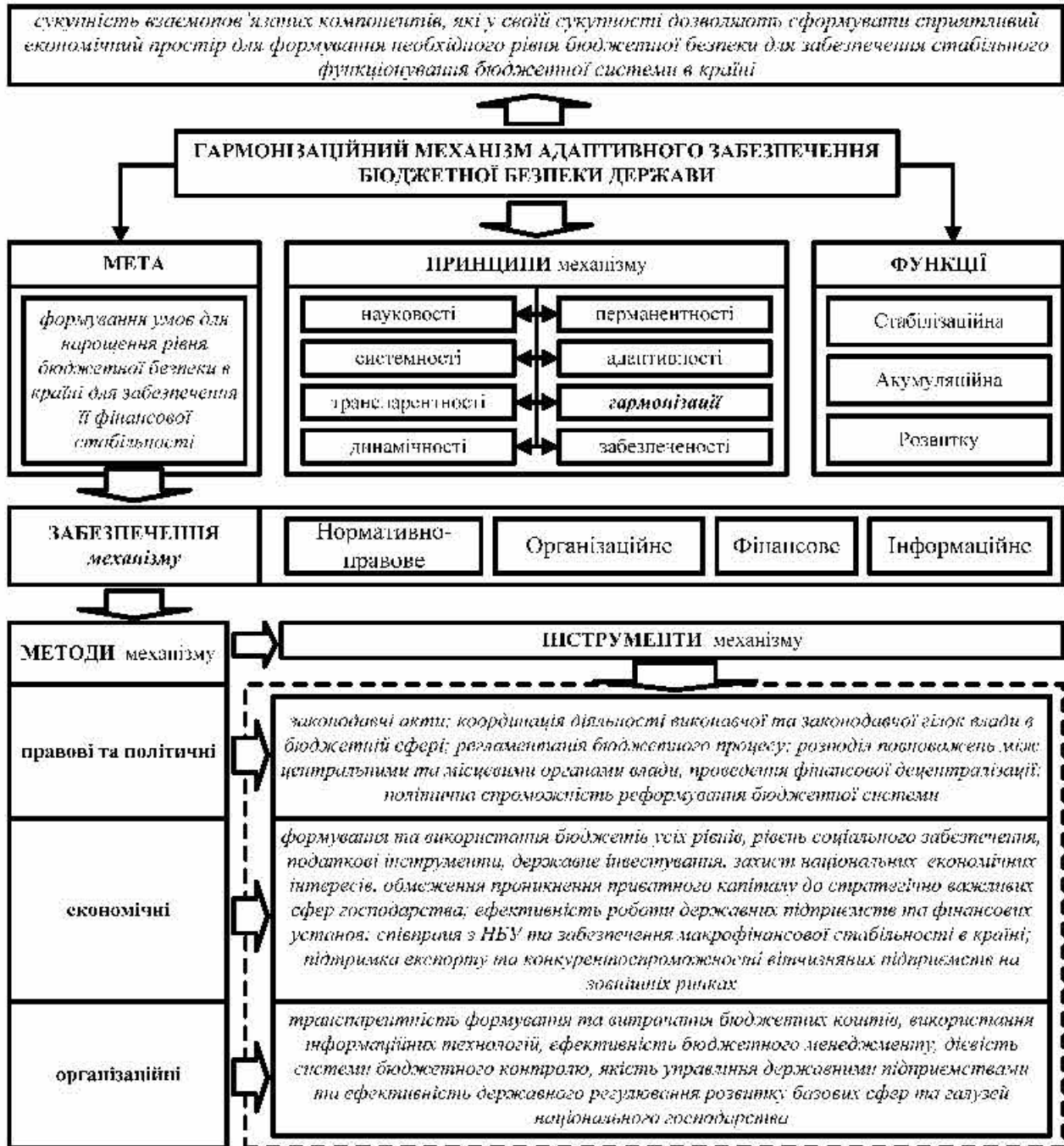

Рис. 8. Гармонізаційний механізм адаптивного забезпечення бюджетної безпеки держави

Джерело: складено автором.

До заходів формування та реалізації реактивної моделі забезпечення бюджетної безпеки держави віднесено: впровадження нової моделі дотримання термінів етапів бюджетного процесу; детінізація економіки країни; перегляд та оптимізація видаткової частини бюджету; зміна концептуальних положень управління державним боргом; впровадження нового механізму контролю за використанням бюджетних коштів, активне використання сучасних інформаційних технологій для цього; перегляд політики щодо планування державного дефіциту; підвищення обсягів капітальних видатків; формування умов для економічного розвитку державних підприємств та економіки країни

загалом; впровадження механізмів фінансової децентралізації, підвищення рівня розподілу фінансових ресурсів між центральними та місцевими органами влади; впровадження системи антикризового управління бюджетними коштами; впровадження механізмів стабілізації функціонування бюджетної системи через узгодження державних видатків та доходів; перегляд системи соціального забезпечення населення, її реформування відповідно до можливостей економіки; розробка та реалізація державної політики забезпечення бюджетної безпеки.

За результатами дослідження інституційного забезпечення підвищення рівня бюджетної безпеки держави обґрунтовано доцільність створення Стабілізаційного фонду забезпечення бюджетної безпеки, наявність якого сприятиме підвищенню стійкості бюджетної системи держави, дасть змогу сформувати умови для швидкого реагування на деструктивні економічні виклики, яким притаманний потенціал негативного впливу на функціонування фінансової системи країни. Модель функціонування такого фонду представлено на рис. 9.

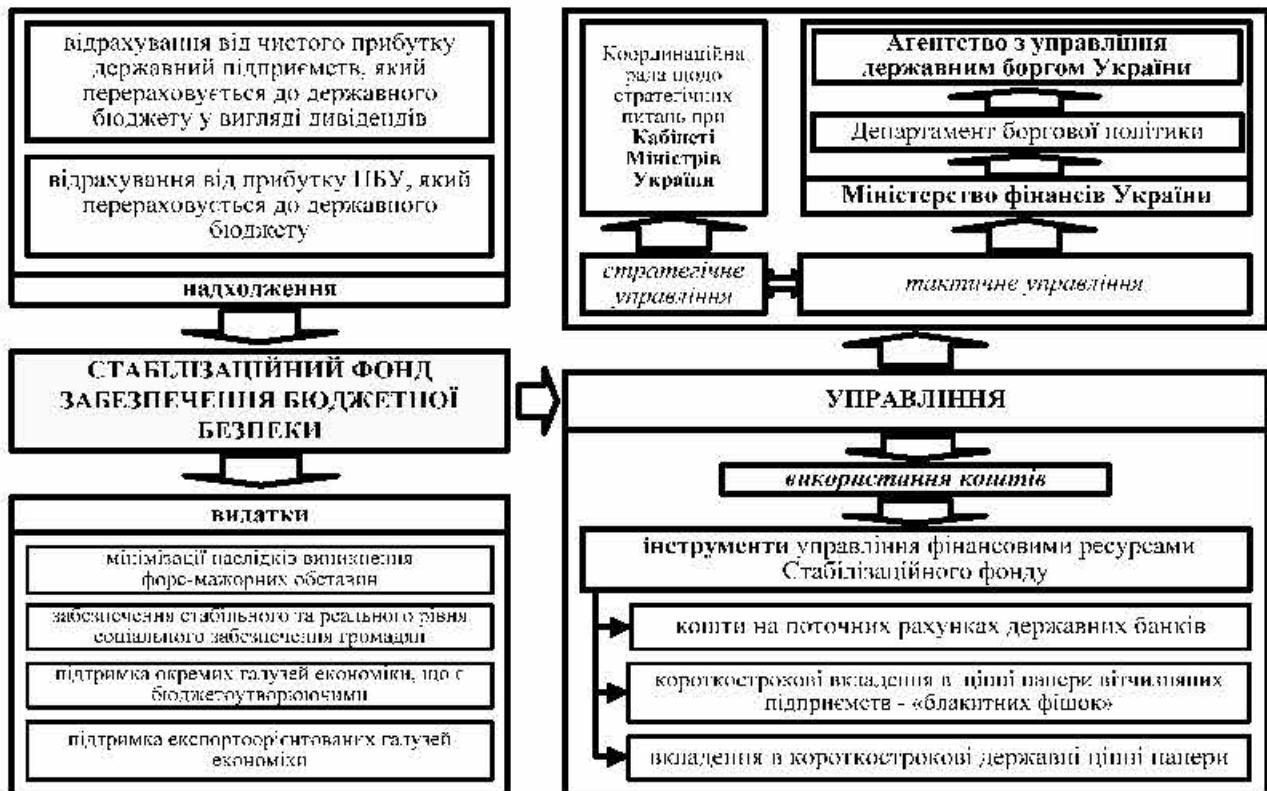
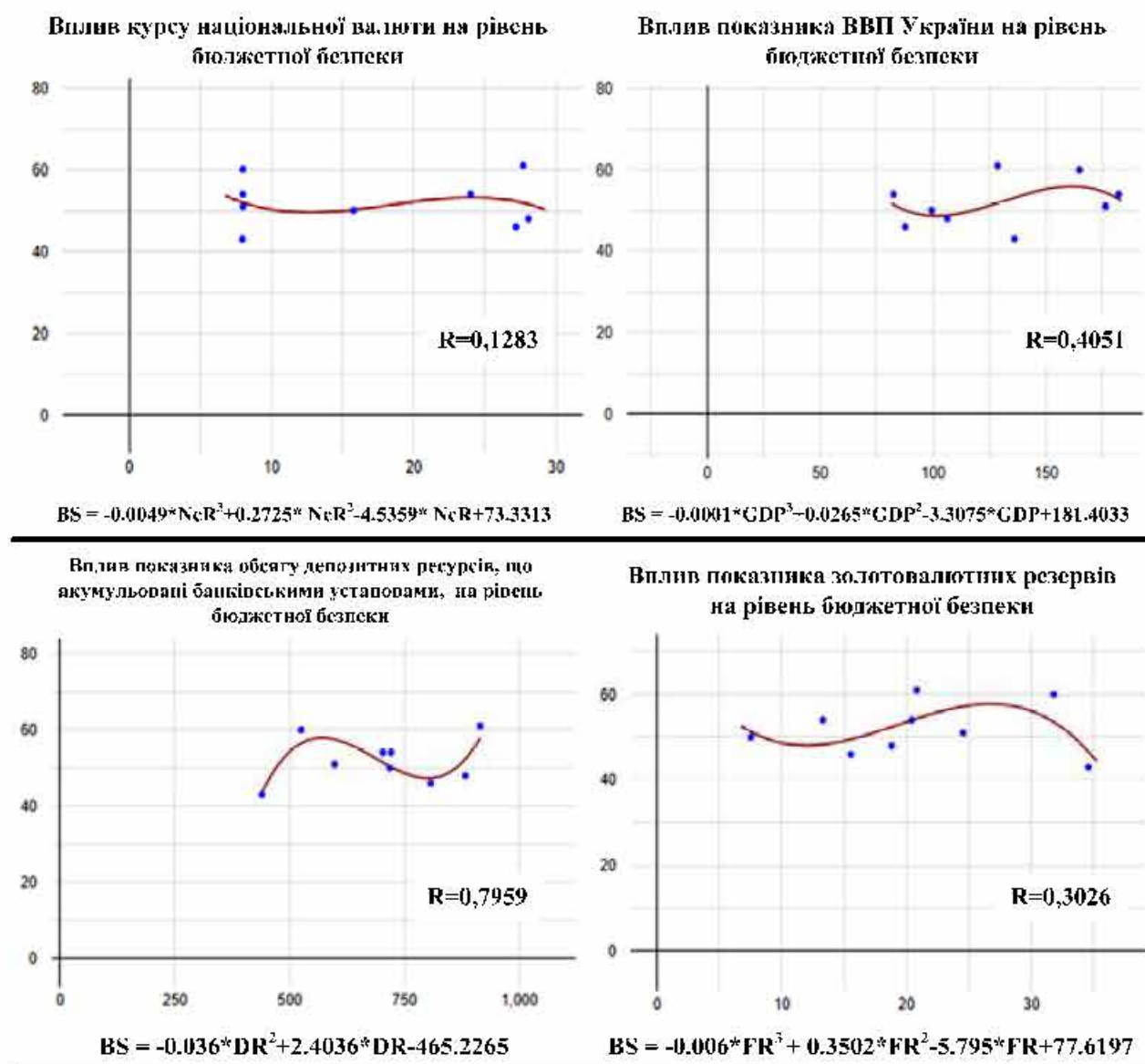

Рис. 9. Науково-організаційні складові створення та функціонування Стабілізаційного фонду забезпечення бюджетної безпеки держави
Джерело: складено автором.

Відповідно поступове впровадження в систему функціонування системи державних фінансів окресленого Стабілізаційного фонду дасть змогу сформувати запас фінансової міцності в межах бюджетної системи, підвищити фінансову стабільність у державі та сприятиме зростанню рівня бюджетної безпеки.

Дослідження основних специфічних особливостей забезпечення бюджетної безпеки в умовах трансформації фінансових відносин здійснено за допомогою економіко-математичного моделювання, зокрема встановлення

кореляційних взаємозв'язків між параметром бюджетної безпеки та окремими макрофінансовими показниками, а саме: курсом національної валюти, обсягом валового внутрішнього продукту; обсягом депозитних ресурсів, що акумульовані банківськими установами; золотовалютними резервами країни. Результати такого моделювання представлено на рис. 10.

Умовні позначення:

BS – рівень бюджетної безпеки; **NeR** – курс національної валюти; **GDP** – обсяг валового внутрішнього продукту; **DR** – обсяг депозитних ресурсів; **FR** – обсяг золотовалютних резервів

Рис. 10. Регресійні моделі залежності параметрів бюджетної безпеки держави від макрофінансових показників

Джерело: складено автором.

Дані рис. 10 свідчать, що в Україні рівень бюджетної безпеки не залежить від економічного розвитку країни. Відсутність істотного впливу зростання ВВП на параметр бюджетної безпеки ($R = 0,4051$) лише підтверджує наявність значних диспропорцій у функціонуванні діючого механізму забезпечення такої безпеки, хоча за нормальних умов, при покращенні економічного стану, рівень

бюджетної безпеки держави зростає, оскільки покращується інвестиційний клімат, збільшуються надходження до бюджетів усіх рівнів.

Відсутність залежності рівня бюджетної безпеки держави від курсу національної валюти, що є одним із базових показників фінансової стабільності ($R = 0,1283$), лише підкреслює відсутність науково обґрунтованої та впровадженої в реальність концепції забезпечення бюджетної безпеки держави, визначення її рівня з урахуванням впливу реальних економічних процесів, а не номінального зростання обсягів державного боргу, доходів та видатків бюджетів.

Незначна кореляція між обсягом золото-валютних резервів та рівнем бюджетної безпеки держави є позитивною тенденцією, оскільки свідчить, що зростання рівня такої безпеки не обумовлюється використанням цих резервів ($R = 0,3026$). Досить тісний зв'язок між параметром бюджетної безпеки держави та обсягами депозитних ресурсів, акумульованих банківськими установами, свідчить, що такий вид безпеки залежить від ефективної роботи банківської системи, можливостей фінансових установ виконувати свою трансформаційну функцію та формувати інвестиції, використовуючи внутрішній фінансовий потенціал країни ($R = 0,7959$). Отримані результати економетричного моделювання засвідчують, що для забезпечення бюджетної безпеки держави першочерговими є заходи щодо активізації використання ендогенних фінансових ресурсів у країні, перетворення їх у ресурси розвитку. Саме такий підхід дозволить у майбутньому підвищити стійкість функціонування бюджетної системи країни, знизити залежність від зовнішніх кредиторів, кон'юнктури на міжнародних ринках товарів, продукції та капіталу, створити стабільний фундамент для економічного розвитку країни.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі запропоновано нове вирішення важливої науково-практичної проблеми – поглиблення теоретико-методологічних, методичних і практичних засад забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах глобальної трансформації фінансових відносин з метою розробки та впровадження прикладних положень стосовно протидії дестабілізацій функціонуванню бюджетної системи. Результати дослідження дозволили сформулювати такі висновки:

1. Бюджетна безпека є невід'ємною складовою фінансової безпеки держави, що характеризується ефективним збалансування доходів і видатків для стимулювання розширеного відтворення всіх секторів національної економіки, дотриманням відповідних норм соціальних стандартів життєдіяльності суспільства. Дослідження морфології поняття бюджетної безпеки було здійснено в розрізі статичного, ресурсного та критеріального підходів. Опрацювання наявних теоретичних поглядів на економічну природу бюджетної безпеки держави дозволили уточнити її зміст як економічного поняття, під яким запропоновано розглядати спроможність органів влади раціонально та ефективно використовувати бюджетні ресурси для реалізації державою функцій, покладених на неї суспільством.

2. На основі дослідження процесів трансформації фінансових відносин було конкретизовано їх види, зокрема: деструктивна трансформація, що

характеризується скороченням темпів розвитку фінансової системи, формуванням кризоутворюючих елементів у її функціонуванні, нарощенням фінансової турбулентності в державі; конструктивна трансформація проявляється через підвищення ефективності функціонування фінансової системи, формування стабільних, довгострокових умов для її розвитку, підвищення стійкості банківського сектору країни, поступове підвищення рівня довіри до фінансових установ тощо.

3. Розроблено нову когнітивну модель пізнання особливостей забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах глобальних трансформацій фінансових відносин, в основу якої покладено базові концептуальні положення системного та синергетичного підходів, що дало змогу виокремити та обґрунтувати природу онтологічного зв'язку між рівнем економічної безпеки держави та параметром її бюджетної безпеки й з урахуванням цього конкретизувати та ранжувати комплекс системних заходів підвищення ефективності функціонування бюджетної системи, забезпечення її безпеки залежно від діючої моделі формування такої безпеки в державі.

4. Ґрунтуючись на доктринальних положеннях системного підходу конкретизовано складові елементи системи забезпечення бюджетної безпеки, визначено мету її функціонування та надано цілісне бачення процесу формування цільового рівня такого виду безпеки в умовах глобальної трансформації фінансових відносин. Проведене дослідження дало змогу запропонувати таке трактування окресленої системи: сукупність фінансових відносин, які пов'язані з рухом фінансових ресурсів, обов'язковим суб'єктом яких виступають бюджетні установи і наслідком яких є забезпечення ефективної реалізації бюджетного процесу в країні на принципах верховенства закону, прозорості, регламентованості, стабільності, захищеності, співпраці та відповідальності.

5. У процесі дослідження розгорнуто ретроспективу формування та розвитку системи бюджетної безпеки, виокремлено базові етапи актуалізації питань її забезпечення, що дало змогу поглибити теоретичний базис функціонування такої системи, обґрунтувати її властивості (системність, структурність, вимірюваність, суб'єктність, ефективність, спроможність) та форми прояву (фундаментотворчі; бюджетоутворюючі; компенсаційної дії).

6. Виокремлено та описано дуальний взаємозв'язок між бюджетною безпекою та фінансовою стабільністю в державі, що було реалізовано через деталізацію та обґрунтування особливостей сучасних трансформацій у межах бюджетної системи держави, що дозволило виділити два типи такого зв'язку: *ендогенна детермінація* (вплив розвитку бюджетної системи на стабільність економічного розвитку в державі) та *екзогенна детермінація* (формування економічних умов для поступового удосконалення бюджетної безпеки держави). У роботі деталізовано базові чинники, що здійснюють вплив на функціонування системи бюджетної безпеки держави, згруповано та визначено особливості формування таких чинників в умовах глобальної трансформації фінансових відносин.

7. Обґрунтовано необхідність оновлення методологічної платформи забезпечення функціонування та розвитку системи бюджетної безпеки й доведено доцільність розширення сформованої сукупності базових принципів формування (історичності; ресурсного забезпечення; науковості; необхідності),

функціонування (системності; адаптивності; цілеспрямованості; перманентності; динамічності; контролю) та розвитку (пріоритетності; обґрунтованості; інтеграційності; гармонізації; досвіду; каузальності) такої системи такими принципами: *інституційної структури* (важливість врахування фінансового стану бюджетних установ, їх спроможність протидіяти внутрішнім та зовнішнім негативним факторам впливу) і *циклічності* (врахування наявного впливу об'єктивних закономірностей розвитку глобальних економічних систем на функціонування системи бюджетної безпеки держави). Імплементация окреслених принципів у сукупність базових принципів функціонування системи бюджетної безпеки сприятиме підвищенню ефективності її роботи, поглибленню розуміння доцільності використання методів та інструментів забезпечення розвитку такої системи залежно від сформованих тенденцій економічного розвитку держави.

8. Удосконалено методичний підхід до дослідження сучасних тенденцій забезпечення бюджетної безпеки держави через виокремлення базових етапів такого аналізу (макрорівень; сегментний підхід; протидія ризикам; стан бюджетної безпеки) та розширення сукупності параметрів опису поточного стану системи бюджетної безпеки держави новим показником *потенціалу такої безпеки*. Це дало можливість на основі використання зазначених методичних положень провести комплексне дослідження окресленої системи, виокремити тренди в її функціонуванні та визначити залежно від кількісного виміру такого показника окремі моделі удосконалення розвитку системи бюджетної безпеки (консервативна модель; реактивна модель), здійснити їх опис та конкретизувати специфічні риси їх впровадження.

9. Визначено, що трансформації глобального зовнішнього економічного середовища здійснюють вплив на процес розвитку системи бюджетної безпеки держави й обумовлюють циклічний характер функціонування як національної економіки, так і окресленої системи. Врахування цього дозволило розглянути особливості сформованого в Україні інституційного забезпечення бюджетної безпеки держави та обґрунтувати заходи щодо його удосконалення.

10. Виокремлено та описано сутність базових загроз забезпеченню бюджетної безпеки держави, визначено джерела їх виникнення та обґрунтовано доцільність використання системно-синергетичного підходу для ідентифікації таких загроз, розробки комплексних рішень щодо мінімізації їхніх деструктивних впливів, оцінювання наслідків для економіки держави від розвитку кризових ситуацій у функціонуванні бюджетної системи держави.

11. За допомогою використання кореляційно-регресійного аналізу було проведено дослідження взаємозв'язку між параметром бюджетної безпеки та базовими макроекономічними й макрофінансовими показниками, що реалізовано через побудову кубічних однофакторних економетричних моделей таких зв'язків. На основі цього встановлено основні диспропорції в забезпеченні бюджетної безпеки в Україні, а саме: невідповідність тренду бюджетної безпеки динаміці економічного розвитку України, значна залежність від зовнішніх ринків капіталу, невикористаний внутрішній фінансовий потенціал.

12. Обґрунтовано, що важливу роль у формуванні умов для створення та підвищення рівня бюджетної безпеки держави відіграє гармонізаційний механізм її адаптивного забезпечення. У роботі презентовано декомпозицію

такого механізму, поглиблено методологічні засади його функціонування шляхом виокремлення принципів побудови (науковості, системності, транспарентності, динамічності, перманентності, забезпеченості, адаптивності), функцій (акумуляційна, стабілізаційна, розвитку), мети (формування умов для нарощення рівня бюджетної безпеки в країні для забезпечення її фінансової стабільності), методів (правові, політичні, економічні, організаційні) та інструментів забезпечення. Доведено необхідність оновлення базових принципів такого механізму й розширення їх сукупності новим *принципом гармонізації* (зіставлення економічних можливостей держави та рівня забезпечення її бюджетної безпеки), дотримання якого сприятиме удосконаленню роботи такого механізму через підвищення ефективності використання його методів та інструментів на основі врахування реальних економічних можливостей держави щодо зростання рівня бюджетної безпеки, наявного внутрішнього потенціалу для забезпечення стійкого функціонування бюджетної системи.

13. Встановлено, що для нівелювання деструктивних впливів глобального характеру на функціонування бюджетної системи, підтримки належного рівня її стійкості, існує необхідність розробки та впровадження нової інституційної моделі забезпечення бюджетної безпеки держави. У зв'язку з цим обґрунтована концептуальна модель впровадження Стабілізаційного фонду забезпечення бюджетної безпеки, конкретизовано прикладні положення функціонування такого фонду.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Монографії:

1. Рибак С. О. Механізм забезпечення бюджетної безпеки держави: теорія, методологія, практика: монографія. Чернігів: ЧНТУ, 2019. 310 с. (18,01 ум. друк. арк.).

Статті у наукових фахових виданнях та виданнях, внесених до наукометричних баз даних:

2. Рибак С. О. Фінансово-бюджетна політика держави та проблеми збалансованого бюджету. *Наукові праці Науково-дослідного фінансового інституту при Міністерстві фінансів України*. 2002. Вип. 1(16). С. 7–12. (0,7 ум. друк. арк.) [фахове видання].

3. Рибак С. О. Світовий досвід міжбюджетних відносин. *Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право)*. 2004. Вип. 3-4. С. 442–445. (0,5 ум. друк. арк.) [фахове видання].

4. Рибак С. О. Боргова політика держави. *Актуальні проблеми економіки: теорія і практика*. 2005. Вип. 1. С. 311–322. (1,4 ум. друк. арк.) [фахове видання].

5. Рибак С. О. Фінансові аспекти економічного зростання в Україні. *Економіка України: політико-економічний журнал*. 2007. Вип. 3. С. 52–58. (0,8 ум. друк. арк.) [фахове видання; наукометричні бази: Google Scholar; OAJI].

6. Рибак С. О., Лазебник Л. Л. Таксономія дефініцій фінансової сфери. *Економічна теорія*. 2007. Вип. 2. С. 34–46. (0,5 ум. друк. арк.) [фахове видання; Міжнародні наукометричні бази: РИНЦ, CrossRef, Index Copernicus, Google

Scholar]. Особистий внесок автора: поглиблено концептуальні засади функціонування фінансової сфери країни (0,3 ум. друк. арк.)

7. Рибак С. О. Бюджетні аспекти соціальних інноваційних трансформацій. *Науковий вісник національного університету Державної податкової служби України*. 2009. № 3 (46). С. 62–67. (0,4 ум. друк. арк.) [фахове видання].

8. Рибак С. О. Бюджетная политика как фактор эффективности трудовых ресурсов. *Стратегія розвитку України (економіка, соціологія, право)*. 2009. Вип. 3. С. 79–81. (0,3 ум. друк. арк.) [фахове видання].

9. Рыбак С., Крайчак Е. Взаимосвязь политики государственных заимствований с бюджетными концепциями. *Экономика Украины: научный журнал*. 2010. № 12. С. 38–44. (0,7 ум. друк. арк.) [фахове видання]. Особистий внесок автора: проаналізовано взаємозв'язки бюджетної концепції держави та державної боргової політики (0,5 ум. друк. арк.).

10. Рибак С. О. Бюджетна стратегія в контексті структурних реформ. *Фінанси України*. 2010. № 12. С. 32–43. (1,4 ум. друк. арк.) [фахове видання; Міжнародні наукометричні бази: Google Scholar, Research Bible, Index Copernicus ICI World Journals].

11. Рибак С. О., Коваль О. П. Інституційні інвестори фінансової системи: сучасний стан та перспективи розвитку. *Фінанси України*. 2010. № 10. С. 60–64. (0,6 ум. друк. арк.) [фахове видання; Міжнародні наукометричні бази: Google Scholar, Research Bible, Index Copernicus ICI World Journals]. Особистий внесок автора: досліджено та обґрунтовано роль інституційних інвесторів у забезпеченні ефективного функціонуванні фінансової системи (0,5 ум. друк. арк.).

12. Рибак С. О., Гончаревич Л. Г. Податкова система: системоформуючий детермінант розвитку країни. *Науковий вісник національного університету Державної податкової служби України (економіка, право)*. 2010. № 4. С. 76–85. (1,2 ум. друк. арк.) [фахове видання]. Особистий внесок автора: обґрунтовано роль податкової системи у формуванні передумов стійкового розвитку економіки країни (0,5 ум. друк. арк.).

13. Рибак С., Карапетян О. Боргова стійкість України: критерії оцінювання та особливості методології. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2011. № 3. С. 49–57. (1,0 ум. друк. арк.) [фахове видання; Міжнародні наукометричні бази: Index Copernicus, Google Scholar, Eurasian Scientific Journal Index (ESJI), International Citation Index Of Journal Impact Factor & Indexing (ICI)]. Особистий внесок автора: розроблено інструментарій оцінювання боргової стійкості України (0,5 ум. друк. арк.).

14. Рибак С. Бюджетна стратегія: українські реалії та зарубіжний досвід. *Економіка України*. 2011. № 8. С. 40–45. (0,8 ум. друк. арк.) [фахове видання].

15. Рыбак С. А., Лазебник Л. Л. Институциональные реформы финансовой сферы и экономическая модернизация: эконометрическая иллюстрация. *Экономическая теория: научный журнал*. 2011. № 1. С. 37–51. (0,5 ум. друк. арк.) [фахове видання; міжнародні наукометричні бази: PИИЦ, CrossRef, Index Copernicus, Ulrich's Periodicals Directory, Google Scholar]. Особистий внесок автора: сформовано концептуальні засади здійснення інституціональної реформи фінансової сфери (0,3 ум. друк. арк.)

16. Рибак С., Жукова Н. Державний борг та його вплив на макроекономічний розвиток України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2012. № 138. С. 34–37. (0,5 ум. друк. арк.) [фахове видання; Міжнародні наукометричні бази: РИИЦ, Science Index, Ulrich's Periodicals Directory, Google Scholar, Index Copernicus]. Особистий внесок автора: проведено оцінку впливу обсягу та динаміки державного боргу на показники макроекономічного розвитку країни (0,3 ум. друк. арк.).

17. Рибак С. О. Фінансове забезпечення модернізації соціального захисту населення. *Фінанси України*. 2013. № 1. С. 7–21. (1,7 ум. друк. арк.) [фахове видання; наукометричні бази: Google Scholar, Research Bible, Index Copernicus ICI World Journals].

18. Рибак С. О. Збалансованість доходів бюджету і соціальних зобов'язань держави. *Вісник Дніпропетровської державної фінансової академії. Економічні науки*. 2014. № 1 (31). С. 131–136. (0,7 ум. друк. арк.) [фахове видання].

19. Рибак С. О., Лисецька Н. М. Система показників та індикаторів соціалізації бюджетної політики держави. *Банківська справа*. 2014. № 3-4 (123). С. 3–15. (1,5 ум. друк. арк.) [фахове видання; Міжнародна наукометрична база: Google Scholar]. Особистий внесок автора: узагальнено показники соціалізації бюджетної політики держави (1,2 ум. друк. арк.).

20. Рибак С. О. Суперечності бюджетної політики України як соціальної держави. *Науковий вісник Буковинського державного фінансово-економічного університету. Серія «Економічні науки»*. 2014. Вип. 26. С. 259–266. (0,5 ум. друк. арк.) [фахове видання; Міжнародна наукометрична база: Google Scholar].

21. Рибак С. О. Роль бюджетної політики у становленні та розвитку соціальної держави. *Теоретичні та прикладні питання економіки: зб. наук. пр.* 2014. Вип. 29 (1). С. 143–154. (1,4 ум. друк. арк.) [фахове видання; Міжнародна наукометрична база: Google Scholar].

22. Рибак С. О. Соціальна та інвестиційна складові бюджетної політики: проблеми взаємодії. *Фінанси України*. 2015. № 12. С. 73–80. (0,9 ум. друк. арк.) [фахове видання; Міжнародні наукометричні бази: Google Scholar, Research Bible, Index Copernicus ICI World Journals].

23. Рибак С. О. Міжбюджетні трансферти у стратегії соціалізації бюджетної політики держави. *Наукові праці НДФІ*. 2015. № 4. С. 19–26. (0,9 ум. друк. арк.) [фахове видання; Міжнародні наукометричні бази: Index Copernicus, Google Scholar, Research Bible, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського].

24. Рибак С. О. Історична ретроспектива розвитку бюджетної політики України в контексті соціалізації. *Наукові праці НДФІ*. 2016. № 1. С. 36–49. (1,6 ум. друк. арк.) [фахове видання; Міжнародні наукометричні бази: Index Copernicus, Google Scholar, Research Bible, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського].

25. Рибак С. О. Сутність системи бюджетної безпеки України та особливості її функціонування. *Причорноморські економічні студії*. 2017. Вип. 23. С. 239–244. (0,7 ум. друк. арк.) [фахове видання; Міжнародні наукометричні бази: Index Copernicus, Google Scholar].

26. Рибак С. О. Сучасні підходи до оцінки бюджетної безпеки держави в умовах трансформації фінансових відносин. *Інфраструктура ринку*. 2017.

Вип. 13. С. 368–372. (0,6 ум. друк. арк.) [фахове видання; Міжнародні наукометричні бази: *Index Copernicus, Google Scholar*].

27. Рибак С. О. Особливості забезпечення бюджетної безпеки держави в сучасних умовах. *Інфраструктура ринку*. 2018. Вип. 25. С. 932–937. (0,4 ум. друк. арк.) [фахове видання; Міжнародні наукометричні бази: *Index Copernicus, Google Scholar*].

28. Рибак С. О. Детермінанти забезпечення бюджетної безпеки України в сучасних умовах. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 36, ч. 1. С. 182–186. (0,5 ум. друк. арк.) [фахове видання; Міжнародні наукометричні бази: *Index Copernicus, Google Scholar*].

29. Рибак С. О. Проблеми та перспективи забезпечення бюджетної безпеки держави. *Інфраструктура ринку*. 2019. Вип. 37. С. 812–816. (0,4 ум. друк. арк.) [фахове видання; Міжнародні наукометричні бази: *Index Copernicus, Google Scholar*].

30. Рибак С. О. Концептуальні положення дослідження сутності бюджетної безпеки. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2020. № 1(21). С. 248–258. (1,3 ум. друк. арк.) [фахове видання; Міжнародні наукометричні бази: *НБУ ім. Вернадського, eLIBRARY.RU, українська науково-освітня мережа «УРАН», реферативна ба-за даних «Україніка наукова», USJ (Ukrainian scientific journals), Google scholar; Index Copernicus; BASE (Bielefeld Academic Search Engine)*].

Статті в науково-періодичних виданнях інших держав:

31. Рыбак С. А. Мемлекеттің әлеуметтік саясатының маңызды қоры іске асыру корпоративтік жауапкершілік. *Вестник Карагандинского экономического университета: экономика, философия, педагогика, юриспруденция*. 2017. № 2(45). С. 61–70. (1,0 ум. друк. арк.) [фахове видання].

32. Рыбак С. А. Бюджетно-налоговое регулирование социальных процессов: опыт зарубежных стран. *Вестник Гродзенскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Янкі Купалы. Серыя 5. Эканоміка. Сацыялогія. Біялогія*. 2017. Т. 7, № 3. С. 27–35. (0,9 ум. друк. арк.).

Опубліковані праці апробаційного характеру

33. Рибак С. О. Бюджет розвитку як засіб стимулювання підприємницької активності в Україні. *Безпека економічних трансформацій*: матеріали до XIV засідання „круглого столу”. Київ: Національний інститут стратегічних досліджень, 2001. С. 94. (0,05 ум. друк. арк.).

34. Рибак С. О. Проблеми збалансованості бюджету в контексті реформи міжбюджетних відносин. *Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (Київ, 29 червня 2004 р.) / редкол.: П. І. Гайдучкій та ін. Київ: [ННЦІАЕ], 2004. С. 42–45. (0,2 ум. друк. арк.).

35. Рибак С. О. Бюджетна політика як елемент Інституційного регулювання економіки. *Проблеми світової економіки і міжнародних економічних відносин*: матеріали міжвідомчої наукової конференції, м. Київ, 12 жовтня 2006 р. / відп. ред. В. Є. Новицький. Київ: НДІ МВ НАУ, ІСЕМВ НАН України, 2006. С. 32–39. (0,5 ум. друк. арк.).

36. Рибак С. О. Формування державної податкової політики України. *Реформування податкової служби України відповідно до європейських стандартів* : зб. матер. наук.-практ. конференції, 22 жовтня 2010 р. : в 2 ч. / Держ. подат. адмін. України, Нац. ун-т ДПС України, Наук.-досл. центр проблем оподатк. Ірпінь, 2010. Ч. 2. С. 131–132. (0,4 ум. друк. арк.).

37. Рибак С. О. Вплив податкової реформи на розвиток соціально-економічних процесів в Україні. *Гармонізація оподаткування в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів* : зб. матер. наук.-практ. конференції, 17-18 березня 2011 р. : в 2 ч. / Держ. подат. адмін. України, Нац. ун-т ДПС України. Ірпінь, 2011. Ч. 1. С. 89–91. (0,4 ум. друк. арк.).

38. Рибак С. О. Розроблення стратегії бюджетного реформування України в контексті модернізації зовнішньоекономічної діяльності. *Стратегічні напрями модернізації зовнішньоекономічної діяльності в умовах глобальних трансформацій* : матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції ; м. Київ, 24 жовтня 2013 року. Київ, 2013. С. 53–54. (0,1 ум. друк. арк.).

39. Рибак С. О. Реалізація бюджетних програм в контексті соціалізації держави. *Актуальні проблеми соціально-економічних систем в умовах трансформаційної економіки* : Всеукр. наук.-практ. конф., 12-13 квіт. 2016 р. / редкол. : Ковальчук К. Ф. (голова) та ін. ; М-во освіти і науки України, Національна металургійна академія України. Дніпропетровськ, 2016. Ч. 1. С. 511–515. (0,3 ум. друк. арк.).

Статті в інших виданнях:

40. Рибак С. О. Бюджетное финансирование социальной сферы как фактор экономического роста. *Україна та Казахстан: в сучасних міжнародних відносинах і глобальних інноваційних процесах* : збірник наукових праць. 2007. С. 52–63. (1,4 ум. друк. арк.).

Опубліковані праці, які додатково розкривають зміст результатів дослідження:

41. Рибак С. О. Бюджетна політика у системі інструментів регулювання економіки. *Інституційні основи інноваційного розвитку економіки* : начальний посібник / за заг. ред. В. Є. Новицького. Київ : КНТ, 2008. С. 131–141. (0,6 ум. друк. арк.).

42. Рибак С. О. Інституційна політика у контексті завдань інноваційного забезпечення фінансової стабільності та міжнародної конкурентоспроможності. *Інституційні основи інноваційного розвитку економіки* : навчальний посібник / за заг. ред. В. Є. Новицького. Київ : КНТ, 2008. С. 95–104. (0,6 ум. друк. арк.).

АНОТАЦІЯ

Рибак С. О. Механізм забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах трансформації фінансових відносин. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.08 – гроші, фінанси і кредит. – Національний університет «Чернігівська політехніка». – Чернігів, 2020.

Дисертаційна робота присвячена дослідженню теоретико-методологічних і методичних засад забезпечення бюджетної безпеки держави в умовах трансформації фінансових відносин, обґрунтуванню на цій основі механізму її зміцнення для формування необхідних передумов сталого розвитку національної економіки.

Досліджено основні наукові підходи до визначення сутності бюджетної безпеки держави, використано системний підхід для поглиблення розуміння її змісту, особливостей забезпечення. Розвинуто методологічний базис дослідження бюджетної безпеки в умовах трансформації фінансових відносин, обґрунтовано сутність та особливості використання системно-синергетичного підходу до пізнання процесів функціонування системи такої безпеки в турбулентних і дисипативних умовах розвитку фінансового ринку. Запропоновано методичні положення оцінювання стану бюджетної безпеки держави, висвітлено результати дослідження сучасних тенденцій її функціонування, проведено оцінювання показників економічної безпеки та її структурних компонентів, конкретизовано базові тренди забезпечення бюджетної безпеки в Україні в умовах трансформації фінансових відносин.

Представлено результати дослідження концептуальних засад та розроблені методичні положення щодо організації ризик-менеджменту бюджетної безпеки держави, висвітлено питання ефективного функціонування системи міжбюджетних відносин відповідно до сформованих пріоритетів бюджетної політики. Визначено та формалізовано концептуальний базис функціонування гармонізаційного механізму адаптивного забезпечення бюджетної безпеки; запропоновано стратегічні імперативи підвищення рівня такої безпеки

Ключові слова: безпека, економічна безпека, фінансові відносини, трансформація фінансових відносин, фінансова безпека, бюджетна безпека держави, бюджетна система, фінансова стабільність, бюджетні ризики, механізм забезпечення бюджетної безпеки держави.

АННОТАЦИЯ

Рыбак С. О. Механизм обеспечения бюджетной безопасности государства в условиях трансформации финансовых отношений. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.08 – деньги, финансы и кредит. – Национальный университет «Черниговская политехника». – Чернигов, 2020.

Диссертация посвящена исследованию теоретико-методологических и методических основ обеспечения бюджетной безопасности государства в условиях глобальной трансформации финансовых отношений, обоснованию на этой основе механизма ее укрепления для формирования необходимых предпосылок устойчивого развития национальной экономики.

Исследованы основные научные подходы к определению сущности бюджетной безопасности государства, использован системный подход для углубления понимания ее содержания, особенностей обеспечения. Освещены авторские наработки методологического базиса исследования бюджетной безопасности в условиях глобальной трансформации финансовых отношений,

обоснована сущность и особенности использования системно-синергетического подхода к познанию процессов функционирования системы такой безопасности в турбулентных и диссипативных условиях развития рынка. Предложены методические положения оценки состояния бюджетной безопасности государства, освещены результаты исследования современных тенденций ее функционирования, проведена оценка показателей экономической безопасности и ее структурных компонентов, конкретизированы базовые тренды обеспечения бюджетной безопасности в Украине в условиях трансформации финансовых отношений.

Представлены результаты исследования концептуальных основ и разработаны методические положения по организации риск-менеджмента бюджетной безопасности государства в условиях глобальной трансформации финансовых отношений, освещены вопросы эффективного функционирования системы межбюджетных отношений в соответствии со сложившимися приоритетами бюджетной политики. Определен и формализован концептуальный базис функционирования гармонизационного механизма адаптивного обеспечения бюджетной безопасности; предложены стратегические императивы повышения уровня такой безопасности.

Ключевые слова: безопасность, экономическая безопасность, финансовые отношения, трансформация финансовых отношений, финансовая безопасность, бюджетная безопасность государства, бюджетная система, финансовая стабильность, бюджетные риски, механизм обеспечения бюджетной безопасности государства.

ANNOTATION

Rybak S. O. The mechanism of ensuring budgetary security of the state in the conditions of the financial relations transformation. – Manuscript.

Doctoral dissertation in Economics in specialty 08.00.08 – Money, Finances and Credit. – Chernihiv Polytechnic National University. – Chernihiv, 2020.

The dissertation is devoted to the research of theoretical-methodological and methodical bases of the maintenance of budgetary security of the state in the conditions of the global transformation of financial relations, the substantiation on this basis of the mechanism of its strengthening for the formation of necessary preconditions for sustainable development of the national economy.

The basic scientific approaches to the definition of the budgetary security essence of the state (static, resource and criterion approaches) are investigated, the systematic approach is used to deepen the understanding of its content. The application of this approach made it possible to specify the components of the budget security system, to determine the purpose of its operation, to analyze the process of forming the appropriate level of this type of security in the transformation of financial relations, to find out the peculiarities of its interaction with individual elements of the external environment. Among the features of support, the nature of transformation processes within the country's financial system is considered, the features of the financial stability formation in the country through increasing the level of budget security are detailed.

Within the dissertation, the comparative-historical method to deepen the understanding of the evolutionary scientific approaches to understanding the nature of budget security and its importance in ensuring the stability of the state budget system is used.

The author's developments of the methodological basis of the budgetary security research in the conditions of global transformation of financial relations are revealed, the essence and peculiarities of using the system-synergetic approach of cognition of the operating process of the above security system in turbulent and dissipative conditions of the financial market development are substantiated, methodical provisions for assessing the state of budget security in the country are proposed.

Important attention is paid to the identification and description of the basic *principles of formation* (historicity; resource provision; scientific nature; necessity), *principles of operation* (systematicity; adaptability; purposefulness; permanence; dynamism; control) and *principles of development* (priority; validity; integration; harmonization; experience; causality) of the budget security system. The outlined set of basic principles is expanded with new ones: the principle of institutional structure and the principle of cyclicity.

The results of the research of modern tendencies of the functioning of the budgetary system of the state, the estimation of indicators of economic security and its structural components are covered, the basic trends of ensuring the budget security of the state in Ukraine in the conditions of global transformation of financial relations are specified.

The results of the study of conceptual principles are presented and methodological provisions for the organization of risk management of budget security of the state in the global transformation of financial relations are developed. In addition, the issues of effective functioning of the system of inter-budgetary relations in accordance with the formed priorities of budgetary policy are covered, possibilities of the adaptation of the best world practices of ensuring budgetary security of the state are outlined and peculiarities of their implementation in Ukraine in modern conditions are determined.

The conceptual basis of the harmonization mechanism functioning of the adaptive provision of budgetary security is defined and formalized, strategic imperatives to increase the level of such security are proposed and the economic-mathematical modeling of the correlation between the main macro-financial indicators and the budget security parameter is performed.

Key words: security, economic security, financial relations, transformation of financial relations, financial security, budgetary security of the state, budget system, financial stability, budget risks, mechanism of state budget security.